

ULUS NEDİR?

ERNEST RENAN

Çeviren: Gökçe Yavaş

pinhan

Politika

Ernest Renan

Ulus Nedir?

Ernest Renan (1823-1892): Fransız filozof ve yazar. Fransa'nın Bretonya bölgesinde doğdu. Eğitim almak üzere Paris'e gitti. Edebiyat lisansını (Ekim 1846) ve ardından felsefe yüksek lisansını (Eylül 1848) tamamladı. Ardından doktora tezi -*İbn Rüşt ve İbn Rüştçülük* [*Averroès et l'averroïsme*] (1852)- üzerinde çalıştı. İtalya (1849-1850), Almanya (1850) ve İngiltere'ye (1851) seyahat etti. Collège de France'ta İbranice dersi vermeye başladı ancak görevi askıya alındı. 1864'te görevden tamamen azledildi. 1878 yılında Fransız Akademisine seçildi. Erken Hıristiyanlık tarihi ve siyasi teoriler üzerine etkili tarihi araştırmaları ile tanınır.

Gökçe Yavaş: 1991'de Tokat'ta doğdu. Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra İstanbul Teknik Üniversitesi'nde tasarım eğitimi aldı. Rudyard Kipling ve Robert Louis Stevenson çevirileri yaptı. Editör ve çevirmen olarak çalışmalarına devam ediyor.

PİNHAN YAYINCILIK
Litros Yolu, Fatih San. Sitesi No: 12/214-215
Topkapı/Zeytinburnu İstanbul
Tel: (0212) 259 27 60 Faks: (0212) 565 16 74
www.pinhanyayincilik.com
info@pinhanyayincilik.com
Sertifika No: 20913

Çeviri için esas alınan metin: Texte de la conférence publiée, en texte intégral, dans l'ouvrage sous la direction de Philippe Forest, *Qu'est-ce qu'une nation ? Littérature et identité nationale de 1871 à 1914*. Texte intégral de Ernest Renan. (Textes de Barrès, Daudet, R. de Gourmont, Céline), chapitre 2, pp. 12-48. Paris : Pierre Bordas et fils, Éditeur, 1991, 128 pp. Collection : Littérature vivante. [Metinlerinin çevirilerinin yayınlanmasını karşılıksız kabul eden Philippe Forest ve Jean-Marie Tremblay'e müteşekkiriz.]

© Pinhan Yayıncılık, 2016
Türkçe çeviri © Gökçe Yavaş, 2016
Birinci Basım: Ekim 2016
Genel Yayın Yönetmeni: Mahmut Sever
Çeviri Editörü: Adem Beyaz
Kapak Görseli: marcovarro
Kapak Tasarımı: Mahmut Sever
Dizgi: Özlem Sümbül

Teknik Hazırlık, Baskı ve Cilt:
Yaylacık Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Litros Yolu Fatih San. Sitesi No: 12/197-203
Topkapı-İstanbul Tel: (0212) 567 80 03
Sertifika No: 11931

Kataloglama Bilgisi:
1. Politika 2. Ulus 3. Ulusçuluk
Pinhan Yayıncılık: 113 Politika Dizisi: 1
ISBN: 978-605-5302-96-2

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metnin, gerek görsel malzemenin yayınevinden izin alınmadan herhangi bir yolla çoğaltılması, yayımlanması ve dağıtılması 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun hükümlerine aykırıdır ve hak sahiplerinin maddi ve manevi haklarının çiğnenmesi anlamına geldiği için suç oluşturur.

ULUS
NEDİR?

Ernest Renan

Sunum
Philippe Forest
(Nantes Üniversitesi)

Okuma Yolu
Jean-Marie Tremblay
(Québec Üniversitesi)

Çeviri: Gökçe Yavaş

İçindekiler

Ernest Renan'ın Metninin Sunumu 7

Bilim ve Din Arasında 8

Bir Bilim Dini 10

Bir Din Bilimi 12

Zıtların Uyumu 14

Renan Politikası: Elitizm, Liberalizm,
ve Demokrasi Eleştirisi 16

Yenilginin Şoku 22

Ulus Nedir?: Renan'ın Siyasi Vasiyeti 27

Strauss ve Renan: Yazar Hakları Üzerine Bir Tartışma 28

Renan: Hayatı ve Eserleri 30

Ulus Nedir? 33

Okuma Yolu 53

1. Profesör Renan'ın Konferansı 53

2. Bir Tartışma Metni 54

3. Renan ve Öncüleri:
Michelet'den Fustel de Coulanges'a 55

4. Kişisel Bir Sentez 57

5. Renan'ın Irkçılığı 57

6. Çelişkili Bir Tanım 60

Ernest Renan'ın Metninin Sunumu

"İnsan ne diline ne de ırkına aittir: İnsan sadece kendine aittir, çünkü o özgür bir varlıktır, ahlaki bir varlıktır."

Ernest Renan

Bugünlerde artık pek Renan okumuyoruz. Eserlerinin hacmi –tuttuğu binlerce sayfasıyla- biz aceleci okurların gözünü korkutuyor. İnsana dair hiçbir şeyin yabancı kalmadığı böyle derin bir bilginin enginliği bizi yıldırıyor. Bazı kanıların ırkçı ve antidemokratik yapısı da kanımıza dokunuyor. Sonuç olarak, iyi ya da kötü, neden veya bahaneler, Renan'ın yüzyılımıza bıraktığı sayısız metnine yüz çevirmek isteyenlerde eksik olmuyor: Birçok nedenle, bu saygın eserler her gün, içinde daha da az ziyaretçinin maceraya atıldığı terk edilmiş bir yapı gibi görünüyor. XIX. yüzyılın edebi seçmelerinden en cömertlerinde bile bu eserlerin sadece en çok dikkat çekici ve en az anlamlılarından birkaç sayfa bulursunuz ancak. Felsefe tarihine gelince, bu tarih bu eserlerden sadece, XIX. yüzyılın sahnesi olduğu, rasyonalizm ve Katoliklik arasındaki bitmiş kavganın uzak anılarını okumak istiyor.

Renan'ın XIX. yüzyılın önde gelen düşünürlerinden olduğu biraz çabuk unutuldu: Bu konuda denebilir ki eserleri Fransız kültürüne belirleyici bir etkide bulunmuştur ve bu etki dolaylı ya da gizli olsun biz farkında bile olmadan bazen bize tesir etmiştir. Bu unutuş bu düşüncenin, geçmişimize basit ve arkeolojik bir şahitlik

yapmasının dışında, aynı zamanda bugünümüzün sorularına en doğru ve en hızlı cevaplardan birini oluşturduğunu görmeyi reddetmektir.

Bilim ve Din Arasında

Ernest Renan'ın düşünsel yolu bütününde bilim ve din arasında ilerler. Bu esere konu olan ulusçuluk anlayışının üzerine eğilmeden önce buradan başlamak uygun olur.

Bu anlayışın temelinde inanç vardır. Mütevazı Breton bir aileden gelen Renan, inanç konusunda Katolikliği miras edinmiştir. Din onun için uzun bir süre şüphelerini, kesinliklerini, tasarılarını ve uygulamalarını kapsayan kaçınılmaz bir ufuk olarak kalacaktır. *Çocukluk ve Gençlik Anılarım*'da [*Souvenirs d'enfance et de jeunesse*] anlattığı üzere din onun için hayatının ilk kısmının geçtiği "inanç ve saygı okulu"dur. Ondan geriye "yok edilemez bir alışkanlık" kalacaktır.

Onun gibi Hıristiyan inancıyla büyümüş iyi bir öğrenci için din adamı olmak en özenilecek ve en doğal yol gibi görünüyordu. Çocukken Renan Bretonya'da papaz idaresindeki bölgelerden birinde basit bir papaz olmaktan başka bir şey istemediğini söylerdi. Böyle bir durum inancına, çalışkan karakterine ve ideallerine yönelmiş kişiliğine en iyi şekilde uyacaktı. Okuldaki başarılarıyla göz dolduran Renan 1838'de eğitimini tamamlamak için Paris'e gelmesini sağlayan bir öğrenim bursu aldı. Saint-Nicolas-du-Chardonnet'de küçük bir eğitime katıldı, orada arkasında bıraktığından tamamen farklı bir dünya keşfetti: Sert ve değişmez Breton Katolikliğinin yerini yüzünü dünyaya ve çağdaşlığa dönmüş bir din almıştı. Bu, genç öğrenci için öyle bir aydınlanma olmuştu ki bundan yıllar sonra *Çocukluk ve Gençlik Anılarım*'da şöyle yazacaktı:

"Böylece yüzyıl, parçalanmış bir çimentonun tüm yarıklarından geçip bana kadar işliyordu. Paris'e zihinsel bakımdan hazır halde gelmiştim ama olabilecek en cahil durumdaydım. Keşfedecek çok şeyim vardı. Ciddi ve bilgin laikler olduğunu şaşkınlıkla öğrendim, İlkçağ ve Kilise dışında şeylerin var olduğunu ve özellikle de ilgiye layık çağdaş bir edebiyat olduğunu gördüm."

Renan'ın 1841'de kabul edildiği büyük Saint-Sulpice eğitimi, tamamıyla farklı bir evreni keşfettiği yer oldu: Orada kendilerini tamamen din eğitimine adamak için şimdiyi unutuyorlardı. Gerçek bir bilme ateşine tutulan Renan orada Almanca, felsefe, teoloji ve özellikle Yahudilere dair şeyler öğrendi. Bilginin en zor alanlarında etkileyici bir şekilde gelişerek dört yıllık süre içinde tarihsel, dini ve filolojik bir kültür oluşturdu, bu kültür de gelecekteki eserleri için temel oluşturacaktı. Ama bu yeni kazanılan bilgilerin Renan'ı din ve rahiplik yolunda ilerletmesi gerekirken, tam tersi oldu. Genç öğrenci İncil'de yazanların karmaşıklık ve zorluklarını daha açıkça kavradıkça, inananların doğrudan Tanrının Ruhundan geldiğine iman ettikleri bu kitabın çelişkili ve mitsel özellikleriyle aniden şaşakalıp, bu yoldan kopmaya başladı. Böylece ondan inanması beklenenle bundan sonra onun bilebilecekleri arasındaki uçurum her geçen gün daha da genişler oldu.

Renan kendi içinde tutarlı davranıp kendini adadığı bu hakikatin sıkıntısına bağlı kalarak eğitimi bırakma kararı aldı: Kilise adamı olmak yerine bilim adamı olacaktı. *Çocukluk ve Gençlik Anılarım*'dan ünlü olmuş bir pasajda Renan ayrıldığı gün 6 Ekim 1845'i "Saint-Sulpice eğitimi yoluna rahip cübbesiyle bir daha dönmemek üzere," diyerek anlatıyor. Bu pasaj neredeyse bir simge halini almış. Katolikler bunu, kendini yüzyılın gidişatına bırakmak için çocukluk inancını terk eden bir

adamın inkârı olarak görürler. Özgür düşünürler bu hareketi bir bireyin bilim ve akıldan başka rehber kabul etmemek için geçmişin karanlıkçılığıyla bağlarını koparması olarak yorumlar. Fakat her durumda, iki tarafın da gözünde Renan, Péguy'nin dediğine göre "baş eski papaz" gibi görünür. Onun hareketi onunla beraber inanç çağından akıl çağına geçen tüm bir yüzyılın hareketidir.

Bununla beraber Renan'ın düşünsel yolu bu kadar kolay bir şekilde özetlenemez. Ona göre bilim ve din zıt terimler olmak şöyle dursun, heyecanlı bir yer değiştirme halinde, kurnazca bir yansıma oyunuyla birbirilerine bağlıdır; görünüşte birbirilerine zıt olan kutupları, durmaksızın yer değiştirir ve karşılıklı aydınlanır.

Bir Bilim Dini

Renan gerçekten de din yoluyla bilime geçmiş, kendi yüzyılı için gerçek "bilim dini"ni yaratmıştır. İnanç onda ölmemiştir, konu değiştirmiştir: Hakikat, onun bilmediği bir kültün yeni tanrısı olmuştur; bu kült, Akıl ve Bilginin kültüdür. Hiç kimsenin bunu keşfetmek için metinleri incelemesine gerek yoktur: Renan her sayfada bu rasyonalist "amentü"yü patlatır, onunla tüm kanıları özetler ve söyler.

Şüphesiz diğer yapıtları arasında en çok *Bilimin Geleceği* [*L'Avenir de la science*] Renan'ı ve onunla birlikte yüzyılını eline geçiren bu yeni inancı tanıtır. 1890'da basılmasına rağmen aslında kırk yıldan fazla zaman önce yazılan ama 1848 Devrimi şokuna uğrayan bu kitap bilmeye en heyecanlı ve en ölçüsüz övgüleri sunar. Zengin ve kaotik, yazarı için bilgi ve tarih meydanına doğru giden uzun bir yoldan ibarettir. Kitaptan çıkan sonuç basittir: Bilimde her şeyin amacı "mümkün olan en yüksek insan kültürünü gerçekleştirmektir".

Renan'ın çağdaşlarına önerdiği yeni din böyledir, öte yandan bu dinin Katolikliğe benzer yanlarının, bazen de Katoliklikten daha üstün olan yanlarının vurgulamayı eksik etmez. Şöyle yazar:

"...saf kültün içinde insani yetiler ve tanrısal amaçlar vardır, bunlar en saygıdeğer kültler kadar hoş, zevk açısından onlar kadar zengin bir dine ulaşırlar. Ben çocukluğumda ve ilk gençliğimde inanan bir insanın en saf sevinçlerini tattım ve bunu ruhumun derinliklerinden söylüyorum ki bu sevinçler güzellik üstüne saf düşüncelere dalarken ve hakikati coşkuyla ararken hissettiklerimin yanında hiçbir şeydi. Ortodokslukta kalan tüm kardeşlerime buna benzer bir huzur diliyorum, ben savaşımın bittiğinden ve dinmiş fırtına beni akıldan başka yıldızın, kalpten başka kılavuzun olmadığı bu büyük barışçıl okyanusa, dalgasız ve kıyısız denize bıraktığından beri bu huzurda yaşıyorum."

Renan için "din, eşyanın hakikatini bilmek ve sevmektir". Bunu mantıksal olarak bilimden daha üstün bir din olmadığı fikri takip eder. Bilgin, gerçek rahiptir. Tüm hayatını aklın kültüne adar, böylece tarih içinde oluşan hakikate giden yolda insanlığın önüne düşerek katkıda bulunur. Bilimsel olan gelecektedir, kutsal geçmişte kalmıştır. Renan yine *Bilimin Geleceği*'nde şöyle yazar:

"Sofuluk ilkesi insanlıkta her zaman vardır; düşüncenin gelişimi ona daha makul bir yön verecektir. Geleceğin sofusu trappist rahipleri[1] gibi olmayacaktır [...]; bu kıymetli ülküye günlük hayatın tüm kişisel işlerini feda edecek olan, saf güzelliğin aşığı olacaktır."

[1] Günlük hayatlarında Aziz Benediktus'un koyduğu ilkeleri birebir ve katı bir şekilde uygulayan bir gruptur -çn.

Renan'ın nerde durduğunun belirsizliği alıntılar okunınca anlaşılır: Bilim ona göre dini tahtından indiremez, çünkü zaten kendisi din olmuştur.

Bir Din Bilimi

Bir kraliçe haline gelen aklın o andan sonra neye adaması gerekir kendini? Dünyayı anlamaya mı, tabii ki, ama Renan'ın *Bilimin Geleceği* eserinde saptadığı, daha net bir amaçtır. İnsanlığı anlamak için insanlığın dinlerini anlamaktan daha önemli bir şey olmadığını saptayarak şöyle yazmıştır:

"XIX. yüzyılın en önemli kitabının adı: *Hıristiyanlık Kökenlerinin Eleştirel Tarihi* olmalıdır. Öyle hayran olunası bir eser ki onu yazmanın bana nasip olmasını arzuluyorum, benim olgun yaşlarımın eseri olsun, umarım çoğu kez hayatları şiddetle yolundan saptıran ölüm veya dışarıdan gelecek birçok uğursuzluk beni engellemez!"

Bilgili gence duyulan umutlar boşa çıkmayacaktır. Renan 1848'de hayalini kurduğu bu görkemli eserin üstesinden gelecektir, eser 1861'den 1882'ye kadar seri halinde yazılacak ve basılacaktır. Olağanüstü din kültürü ve eski diller üzerine derin bilgisiyle donanacak ve *İsa'nın Hayatı* [*Vie de jésus*] ile başlayıp *Markus Aurelius* [*Marc Aurèle*] ile bitirerek Hıristiyanlık tarihinin ilk zamanlarını kucaklayan geniş bir tarihsel tablo çizecektir.

Renan'ın hayatının önemli bir parçasını adadığı ve gerçekleştirmenin göğsünü kabarttığı bu projenin özü nedir? Söz konusu olan, tam olarak bir "din bilimi" kurmak değilse de, en azından bilimin donanımlarını dinin anlayışına uygulamaktır. Renan aslında kutsal olanı hiç kutsal olmayan bir bakış açısıyla incelemeyi, İncil'den metinlere eski çağlardan kalma diğer metinlere uygulanan aynı yöntemleri, aynı teknikleri uygulamayı

önerir. Diğer bir deyişle, Renan sadece tarihsel ve insani bir bakış açısına yerleşip doğaüstülük veya inançtan ortaya çıkabilecek tüm açıklamalardan kurtularak, Hıristiyanlığın doğuşunu anlamaya çalışıyor. Metinleri büyük bir titizlikle inceleyecek, karşılaştıracak, onlardaki çelişkileri vurgulayacak, gerçeklikleri doğrulayacak, sadece derin filoloji kültürünün mümkün kıldığı yoğun bir sınava tâbi tutacaktır. Bu aşamada, Renan Hıristiyanlığın aktörlerini kendi zaman ve mekânlarına oturtmaya, onların psikolojilerini tanımlamaya, onlara atfedilen olaylardan doğru ve yanlışları ayrıştırmaya özen gösterecektir. Tek bir kelimeyle Hıristiyanlığın gerçek tarihi için şansını deneyecektir.

Ama Renan'ın seçtiği bakış açısı Katolikliğinkiyle hiç uyuşmamaktadır. Renan aslında Yeni Ahit'te anlatılan şeylerin gerçekliğini tartıştığında bu metinleri Tanrının sözleri olarak kabul edip kutsal sayan inananları sadece kızdırabilir. Dahası, İsa'nın hayatındaki tüm doğaüstü müdahaleleri kabul etmeyi reddettiğinde bir Hıristiyanın gözünde onu en önemli anlamından yoksun bırakmış olur.

Mucizeler konusu özellikle hassastır. Renan'ın görüşü basittir. *İsa'nın Hayatı* eserinin on üçüncü baskısının önsözünde şöyle yazmıştır:

"Eğer mucize ve kitaplardan alınan ilham gerçek şeylerse bizim yöntemimiz berbat demektir. Eğer mucize ve kitaplardan alınan ilham gerçekliği olmayan inançlarsa bizim yöntemimiz doğru olan demektir. Oysaki doğaüstü sorusu bizim için tam bir kesinlikle çözüldü; zira dünyanın, denendiğine dair hiçbir iz sunamadığı bir şeye inanmanın *gereği yoktur.* Hortlaklara, şeytana, büyücülüğe, astrolojiye inanmadığımız gibi mucizelere de inanmıyoruz."

Bilimsel doğanın bu varsayımına dayanarak Renan'ın tüm çabası İncil'in anlattığı hikâyelerdeki efsane ve tarihi birbirinden ayırmaktan ibaret olacaktır. Doğaüstü her ortaya çıktığında Renan psikolojik özellikleri üzerine fikir geliştirerek açıklama getirmeye çalışacak, mucizenin ya tamamen ve sadece bir üçkâğıtçılık ya da kolektif muhayyilenin masalsı bir ürünü olduğunu ileri sürecektir.

Böyle bir duruş, Renan'ın eserlerinde kendilerine doğru çevrilmiş korkunç bir "savaş makinesi" gören Katolikler tarafından ancak utanç verici olarak değerlendirilebilirdi. Katolikler sık sık şiddetli tepkiler verdiler, 1862'de Renan'ın Collège de France'ta vereceği İbranice üzerine dersin askıya alınmasını sağladılar. Bir sonraki sene, *İsa'nın Hayatı* eserinin basımı yazara karşı devasa bir baskı kampanyası yapılmasına neden oldu. Francis Mercury'nin de biyografisinde anlattığı gibi, üç aylık süre içinde, Renan'ın suçlusu olarak gösterildiği kutsallığa hakareti ihbar eden üç yüz yirmi bir şikâyet gelmişti. Halkın hayal gücünde, kolektif bilinçte, Renan akşamdan sabaha kilise karşıtlığının bayraktarı oluyordu.

Zıtların Uyumu

Renan kendi zamanının düşünsel sahnesinde ona yüklenen rolün tamamıyla bilincindeydi. Ve şüphesiz ki ününün, düşüncelerinin böylesine çarpıtılmasına mal olması onu üzüyordu. Zira kuşkusuz bir rasyonalist ve bilgin olmak istese de onu kötüleyenleri ona düşman eden, dine karşı bu gözü pek ve acımasız muhalifliği asla yapmadı. Renan kiliseye ve içinde büyüdüğü dine hâlâ birçok bağla bağlıydı. *Çocukluk ve Gençlik Anılarım* eserinde kendini özgür düşünürdense rahibe daha yakın hissettiğini anlatır:

"Bazen Mösyö Homais'i papazına karşı zaferinde desteklediğim için kendime kızıyorum. Ne istiyorsunuz? Haklı olan Mösyö Homais. Mösyö Homais olmasa hepimiz canlı canlı yakılırdık. Ama tekrar ediyorum, hakikati bulmak için büyük çaba harcadığımızda, gerçek bilginler olan Aziz Augustinus ve Aziz Thomas'ı asla okumamaya azmedenlerin budala olduğunu itiraf etmek gerekir."

Ama Aziz Augustinus, Aziz Thomas ve daha başka şeyler de okumuş Renan asla Mösyö Homais olmadı: Yetersiz ve aceleci kilise karşıtlığının bayrağını asla sallamadı. Onun konumu daha karmaşık ve bu bakımdan daha ilginçti.

Renan aslında İsa'ya, daha genel anlamda, tarihte rolü olan, yazdığı herkese karşı büyük hayranlığını göstermeyi hiç kesmedi. Hıristiyanlığın icadı ona göre, itirazsız, insanlık tarihinin tamamının en belirleyici ve en yapıcı olayıydı. Kendi döneminde de ona göre Katoliklik uygarlık ve ahlak için yararlı bir unsur teşkil etmeye devam ediyordu. Böylesine bir hayranlık, Renan'ın rasyonalistliği hakkında bildiklerimizle nasıl bağdaşır? Bunu eserlerinin birçok yerinde açıklıyor ama hiçbiri *Havariler* eserinin önsözündeki kadar güçlü ve açık değildir: İnanç ve bilim, din ve rasyonalizm ona göre kültürün iki zıt kutbu gibidir, öyle ki sadece bu kültürün çelişkili oyunları insanlığın durmaksızın nihai gerçekleşimine doğru ilerlemesine imkan verir:

"Şu dünyada hiçbir şey zıttı dışındakilere egemen olmamalıdır; hiçbir güç diğerlerini ortadan kaldıramamalıdır. İnsanlığın uyumu en uyumsuz notaların özgürce yayılımından doğmuştur. Ortodoksluk bilimi öldürmeyi başarırsa sonrasında ne olacağını biliyoruz; Müslüman dünyası ve İspanya bu görevi fazlasıyla bilinçli bir şekilde tamamlamış olduğu için ölüyor. Eğer rasyonalizm ruhun dini ihtiyaçlarını göz

önünde bulundurmadan dünyayı yönetmek isterse... Fransız Devrimi böyle bir hatanın sonuçlarını bize öğretebilir. Büyük inceliklerle ancak dürüstlük olmadan ilerletilmiş sanat içgüdüsü, Rönesans İtalyasını tehlikeli, kötü bir yere dönüştürmüştür. Bıkkınlık, aptallık ve vasatlık iyi niyet ve Hıristiyanlık ruhu bahanesi altında sanatı ortadan kaldırıp bilimi bayağı bir şeye indirgeyen bazı Protestan ülkelerin cezası olmuştur. Lukretius ve Rahibe Teresa'nın, Aristophanes ve Sokrates'in, Voltaire ve Assisili Francesco'nun, Raphael ve Vincent de Paul'ün aynı ölçüde var olma hakkı vardır ve insanlık onu oluşturan unsurlardan biri bile olmasa noksan kalır."

Renan'ın gözünde bilim ve dinin insanlığa yön veren sürekli yürüyüşlerine daha iyi katkıda bulunmak için karşı karşıya kaldığı ve atıştığı zıtların dinamiği böyledir.

Daha sonra bu "zıtların dinamiği"nin Ulus tanımında Renan mantığının önemli bir bakış açısını oluşturduğunu göreceğiz.

Renan Politikası: Elitizm, Liberalizm, ve Demokrasi Eleştirisi

Bilim ve din arasında bölünmüş, kendini adadığı bilim dinini ve üzerinde çalıştığı din bilimini bir araya getirmeye çabalayan Renan bu durumda öncelikle siyasi bir düşünür değildir. Bununla birlikte, bizi burada bu unvanıyla tutacak.

Lamartine veya Hugo örnekleri gibi, Renan kendi zamanının siyasetinde önemli bir rol oynamadı. Bu konudaki ilk girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır: 1869 Mayıs ayında Meaux bölgesi seçimlerine aday olmuş, açık ara yenilmiştir. Ünün çekiciliğine rağmen -ve onu "resmi düşünür" olarak tanıtan muhalifleri ne derse desin- Renan iktidarın cazibesine direnmeyi bilmiştir. Vakur bir bilgin olarak, kendisi ve siyasal savaşların taşkınlık

ve yolsuzlukları arasına nesnellik ve kontrol mesafesi koymuştur.

Bu açıdan hiçbir şey 1848 devriminden dolayı takındığı tavır kadar anlamlı değildir. O zaman yirmi beş yaşında olan Renan, geçici ikinci Cumhuriyet'in kurulmasına neden olacak olaylar sırasında politikaya girmiştir. Polonya'daki ablasına gönderdiği bir dizi coşkulu mektupta Paris'te kol gezen karışıklıklara şahitlik etmektedir. Görkemli ve sert cümlelerle burjuvazinin hükümdarlığını ifşa etmiş ve ezilmiş, her tür eğitimden yoksun bırakılmış halkın yanında yer almıştır. Ancak çok hızlı bir şekilde Renan için ihtiyatlı davranmak daha önemli hale gelmiştir. Sosyalist ya da komünist olduğunu ilan etmek onun için bir mesele olmayacaktır. Aynı Montaigne ve Pascal gibi sosyal düzenin düzensiz yaşama yeğ tutulacağını düşünmüştür. Ona göre, tabii ki insanlığın pozitif anlamda gelişimini desteklemek için her şeyi yapmak gerekir; ama hiçbir durumda devrim riski göze alınmamalıdır. 16 Temmuz 1848 tarihli mektubunda Renan şöyle yazar:

"Daha gelişmiş bir form yerini aldığında şu anki topluma üzülmeyeceğim; ama yeni fikirlerin kabul edilebilir ve toplumsal olmasını beklerken, fiili temellerin korunmasını istiyorum, zira bu durum kaostan daha iyidir; zaten dönüşümün, kökten bir devrilme olmadan, sadece olayların gücüyle ve fikirlerin onlara karşı olan fikirler üzerinde işlettiği tepkinin gereği olarak, yasal ve sarsıntısız gerçekleştirilmesi imkânsız değildir."

Renan, tam olarak muhafazakâr ya da gerici olmasa da her halükârda devrimci olmaya çok uzaktı. Ablasına gönderdiği 30 Temmuz tarihli başka bir mektupta kendi kendine herhangi bir bahaneyle ayrılmak istemediği üç ilke belirlemiştir. Öncelikle, "Hiçbir parti için elime tü-

fek almayacağım, aralarından birinde insanlık için en kutsal hakları, en kutsal yararları, en değerli çıkarları gördüğüme inanacak olsam bile." Sonra, "Kuramsal ilkelere bağlı kalacağım; pratik uygulama yapma amacıyla bile olsa olay ve kişi sorularıyla asla ilgilenmeyeceğim." Son olarak, "Şimdiki zamanda hiçbir fikrimi göstermeyeceğim." Kendine bu kuralları koyan Renan şunu belirtme ihtiyacı hissetmiştir:

"...düşüncede oldukça gözüpeksem de pratikte sonuna kadar çekingen ve kurnazım."

Buna, hüsnütabirle, Renan'ın asla tamamen bozmayacağı ihtiyatının en uç hali diyoruz. Farklı problemlerde zamanla görev alacak, cesurca tavrını takınacaktır ama asla savaş vermek için tamamen siyasi arenaya girmeyecektir.

Siyasi inançlarını neyin belirlediğini emin bir şekilde söylemenin bu kadar zor olmasının nedenlerinden biri de budur. Renan ne olursa olsun asla hiçbir sisteme dahil olmadığı gibi herhangi bir partiyle de bağ kurmaya yönelik herhangi bir harekette bulunmamıştır. Bu da bazılarının oportünizm gibi haksız bulup yerdiği bir esneklik anlayışıdır. Renan –İmparatorluğu aşıp monarşiden Cumhuriyete geçerken- tüm rejimlere katılmışsa da hiçbirine kendini adamamıştır. 1886'da şöyle diyecektir:

"Ben hayatımda, vicdanımın huzurunu her şeyin üstünde koruma amacını güttüm ve başardım. Doğam gereği meşruiyetten yanayım; elimden gelen tüm özenle sorgusuz sualsiz otorite kabul edilen bir hanedanlığa veya bir devlete dürüstçe hizmet etmek için doğmuşum. Devrimler bana çok zor bir görev verdi."

Renan, Fransa'nın tecrübe ettiği birbirini izleyen yönetimlere sadık olması gerektiğine inandığı tarihsel bir değişim zamanında, sabit bir siyasi felsefe biçimini koruyor muydu?

Bu konuda herhangi bir ortak paydayı gözler önüne sermek kesinlikle zor. *Bilimin Geleceği*'nin [*L'Avenir de la science*] cesur beyanları ve *Düşünsel ve Ahlaki Reform*'un [*La Réforme intellectuelle et morale*] tepkici azarları arasında uçurum vardır. Biraz sadeleştirmeye kaçmak gibi olsa da Renan'ın siyasi felsefesini şöyle tanımlamaya kalkışabiliriz. Tüm yaşamı boyunca, en iyi toplumun insanlığın bilgi yolunda en emin adımlarla ilerlemesine imkan veren toplum olduğunu iddia etmiştir. Öte yandan tanımladığı toplumu, çoğunluğun çabasını uygarlığın gelişmesinde kullanmayı bilen organize ve hiyerarşik bir topluluk biçiminden başka bir şey olarak göremeyiştir. Renan, tek kelimeyle, elitisttir. Onun için ona yol gösterecek aristokrasisi olmayan bir toplum kayıp bir toplumdur. Bunu özellikle 1871'de açıklamıştır:

"Bir ulusun bilinci, diğerlerini eğitip yöneten ulusun aydın kesiminde bulunmaktadır. Uygarlık kökeninde aristokratik bir eserdir, demokratların şiddet ve yalancılık dedikleri yolla topluma bunu benimseten çok az sayıda kişinin (asiller ve rahipler) eseridir; uygarlığın korunması da aristokratik bir eserdir. Vatan, onur ve ödev kendi haline bırakılsa bunları önemsemeyecek bir halkın ortasındaki çok az sayıda kişi tarafından yaratılmış ve korunmuş şeylerdir."

O zaman Renan için sadece zihnin gelişimi ve buna katkıda bulunan aklın aristokrasisi önemlidir. Nihai amaç tüm insanlığın bir gün bilginin nihai egemenliğine girmesidir tabii – Renan'ın eğitime verdiği önem de buradan gelir. Ama bunun olmasını beklerken halk ve

bireyler, aristokratik ve eşitsizlikçi özelliklerin mutlak ihtiyaç olduğu sosyal bir düzene uymak zorundadır.

Renan toplumun, iyiliğini ve mutluluğunu akıl, bilim ve uygarlık ilerlesin diye feda etmeyi bilmesi gerektiğinden savaşın, köleliğin, eşitsizliğin iyi olabileceğini söyleyerek bazen bu yolda fazla ileri gider. *Bilimin Geleceği*'nde şöyle yazmıştır:

"...bireylerin fedakârlığı mazur görülür. Ninova ve Babil'in dev gibi setlerini yükseltmek için kaç nesli feda etmek gerekmişti!.. Yapıcı akıllar bunu tamamıyla saçma bulur. Şüphesiz, söz konusu olan embesil bir zorbanın kibrinden türeyen zevklerini tatmin etmekse. Ama söz konusu olan insanlık durumlarından birini taşa yazmaktı. Bakın, bu yükün altına gömülmüş nesiller, üzüm asmalarının ve incir ağaçlarının altında mutlu mesut yokluklar içinde sürünmüş olsalar dahi yaşayacaklarından daha çok şey yaşamışlardır."

Bu durumda Renan bugün bizim idealimiz olan demokratik ülküden aşılmaz bir uçurumla ayrılır. Kendi zamanının aydınlarının çoğu aslında Renan'ın demokrasiye karşı dengesiz, tehlikeli, hatta zararlı olduğunu kabul etmiştir: Halk olgunlaşmadığından siyasi bir işleyiş sağlayamıyor ve yönetim seçkin bir topluluğun tekelinde kalmak zorunda oluyordu; eşitlik en tehlikeli ütopyalardan biriydi; demokrasi en kötü ihtimal tanımlanamaz bir kaosa dönüşebilirdi, en iyi ihtimal üzücü evrensel vasatlık hükümdarlığı olurdu. Bu noktada Renan'ın düşünceleri pek değişmeyecek ve hayatının sonbaharında üçüncü Cumhuriyet'in getirdiği rejime katılmış olsa da demokrasiyi kötünün iyisi olarak kabul etmekle yetinip, onu coşkusuz bir biçimde değerlendirmekten geri durmayacaktır.

Renan için toplumun bir hiyerarşisi olması gereği bir tereddüt yaratmaz, çünkü sadece bu durumla insanlığın

uygarlığa doğru ilerleyişi mümkündür. Bu da gösteriyor ki XIX. yüzyılın sonundaki Fransız ideolojisiyle bugün baskın olan ideoloji arasında var olan devasa tutarsızlığın kolaylaştırdığı yanlış yorumlamalardan sakınmak gerekir: Renan demokratik fikri reddetse de güçlü ve mutlak kadir bir iktidarın kör yandaşı değildir, hatta tam tersidir.

İlle de Renan'a politika ve partilerin dilini dayatacaksak kuşkusuz onu bir liberal olarak tanımlayarak hakkını teslim edebiliriz. Bu, Renan'ın 1868'de yayımladığı bir makale derlemesi olan *Çağımızın Sorunları* [*Questions contemporaines*] kitabına bakıldığında özellikle açıktır. Derlenen yazılardan ilkinde – *Çağdaş Tarih Felsefesi* [*Philosophie de l'histoire contemporaine*] (1859)- Guizot'nun Anılarının yayınlanmış olmasına güvenerek kendini hakiki bir liberal din uğraşına adamıştır. Her şeyi eşitleyip mahveden devletin mutlak kudretini, büyük bir kararlılıkla, özellikle şunu iddia ederek suçlamıştır: "Yönetimlerin en büyük şanı kendi haline bırakmalarındadır." Daha saf liberal gelenekte, Renan temmuz monarşisi sürecini kaleme alır, onu devletin rolünü geliştirirken bireyin özgürlüğünü geciktirmekle suçlar. Ona göre en iyi yönetim her türlü müdahaleden çekinen, insanlığın gelişimini kendi haline bırakandır:

"...yönetim ne bir direnç ne de bir ilerleme makinesidir. Mücadelenin özgürlüğünü teminat altına alan, partilerden birine yanaşmayan, İtalyan kentlerinin podestaları[1] gibi, tarafsız, yükümlü bir güçtür."

Sonuç olarak, şimdi Renan'ın siyasi portresini çizmeye çalışırsak, liberal XIX. yüzyılın önemli isimleri Guizot

[1] Ortaçağda İtalya'da bazı yerleşim yerlerinde hâkim ve yargıçlara verilen isim -çn.

(1787-1874) ve Tocqueville'in (1805-1859) fikirleriyle bazen benzerlik gösteren bir fikrin özgünlüğüyle ilgili görece bir eksiklik sebebiyle şaşırırız. O zamandaki birçok aydın gibi Renan da aslında onda çelişkili duygular uyandıran demokratik bir fikrin güçlü bir şekilde yükselişine yardımcı olmuştur. Belirli bir toplumsal adalet anlayışına uygun biçimde, eşitlik idaresinin vasatlık idaresi gibi olacağından, halkın en korkunç zorba olacağından ve demokrasinin Fransa için çöküşle eş anlamlı olacağından korkar. İnsanlığın bilimsel ve ahlaki gelişiminin haşin bir destekçisi olarak Renan, gelecek olan her türlü siyasi devrimin küçümsenemez muhalifidir. Demokratik maceranın belirsizlikleri ve sistematik bir muhafazakârlığın tehlikeleri arasında kararsız kalıp imkânsız üçüncü bir yol aramaya başlamıştır. Bu anlamda, eseri her şeyden önce XIX. yüzyıl Fransız siyasi düşüncesinin belirsizlik ve çelişkilerinin tercümesi gibi okunabilir.

Yenilginin Şoku

Bu kanıları bir şok sarsacak, harekete geçirecektir: 1871 yılında Prusya karşısındaki Fransız yenilgisi. Renan dikkatli ve bu çatışmadan kopuk bir seyirciydi: Hakikaten tüm savaş boyunca Paris'te kaldı. Belki de düşünsel yolunda 1871'in en büyük travmayı yaratan yıl olduğunu söylemek abartı olmaz.

Bunun nedeni Almanya'nın her zaman Renan'ın kıblesi olmuş olmasıdır. Renan, Almanya'nın kültürüne, düşüncesine, felsefesine derinden hayrandı. Bu durumda savaş onun için korkunç bir şoktu, vahşi ve acımasız bir çatışmada iki yarısı çarpışıyordu: bir tarafta asıl vatanı Fransa, diğer tarafta düşünsel vatanı Almanya. *Fransa'nın Düşünsel ve Ahlaki Reformu* [*La Réforme intellectuelle et morale de la France*] eserinin önsözünde Renan,

nasıl "Almanya'nın ve Fransa'nın düşünsel, ahlaki ve siyasi ittifakına, bu ittifakın İngiltere'yi de çekmesine ve dünyayı yönetebilecek bir güç oluşturmasına, yani dünyayı demokrasinin safça kör çabalarına ve tekrar yaşanmayacak bir geçmişe dönmenin çocuksu heveslerine eşit uzaklıkta duracak liberal bir uygarlık yolunda yönetmesine" çabalamayı hayal ettiğini anlatır.

Bu yüzden savaş Renan için bir nevi kişisel ve acı verici bir engeldir. Bu konuda şöyle yazar:

"Almanya benim üstadım olmuştu; en iyi yanlarımı ona borçlu olduğumun bilincindeydim. Bana idealizmi öğreten ulus tüm ülküyle alay ettiğinde, Kant'ın, Fichte'nin, Herder'in, Goethe'nin vatanı sadece özel bir vatanseverliğin amaçlarını takip ettiğinde çektiğim acıyı tarif edemem..."

Allak bullak olan Renan, tanıklık ettiği tarihsel probleme düşünsel bir cevap vermeye çalışacaktır. Hararetle kendini ülkesinin yenilgisini düşünmeye zorlayacak, birkaç aylık süre içinde metinleri ve müdahaleleri çoğaltıp bu konu hakkında okurlara birçok çelişkili yön sunacaktır.

Fransa'nın Düşünsel ve Ahlaki Reformu (1871) kitabıyla Renan kendi ülkesinin son derece ciddi bir eleştirisini yapar. Fransa'nın başına gelen zorlukları inceleyerek yenilen ulusu tanıtır:

"...alevsiz, ışıksız bir ateş; coşkusuz bir kalp; ne hissettiğini söylemeyi bilen bir yalvacı olmayan bir halk; mekanik bir hareketle yörüngesinde dönen ölü bir gezegen."

Yani Renan'a göre yenilginin nedenleri askeriden çok ahlaki ve kültüreldir: Genel oyun düzenlenmesi, çıkar değerlerinin hükmü Fransa'yı halkı ihtiyaçları olan tüm erdemlerden yoksun bırakan bir materyalizme batırmış-

tır. Demokrasinin gelişimi –ki Renan'a göre diğer tüm kötülüklerin kökenidir- Fransa'yı toplum için vazgeçilmez olan seçkin topluluktan yoksun bırakmıştır. Ulus yenilgi felaketiyle vurulduğunda zaten çöküş yolundadır.

Ülkeyi bu yoldan çıkarıp ona geçmişine yaraşır bir şimdi sağlamak için Renan'ın önerdiği çareler nelerdir? Mağlup büyük bir ölçüde galibi örnek almalıdır, Prusya'yı olduğu hale getiren sıkı düzeni benimsemelidir. Demokrasinin hatalarını reddetmek ve yetkiyi kitleleri yönetip egemenliği altına alacak bir aristokrasiye emanet etmeyi bilecek sağlıklı bir monarşiye geçmek gereklidir. Ülkeye eğitim ve ahlaki anlayışla hakiki bir ruh verilmelidir. Sadece bu durumda "acılı Fransız"a bir çare bulunabilir.

Fransa'nın Düşünsel ve Ahlaki Reformu'nun Renan'ın en sık alıntılanan ve en ünlü metinlerinden olması şaşırtıcıdır, çünkü tüm eserleri arasında en rahatsız edici olanı odur. Savaş travmasıyla bir dolu kırbaç yemiş Renan'ın aniden en dar görüşlü ön yargılarına kaçtığı, kendini en ilkel tepkilerine bıraktığı söylenir: Panik onu ele geçirir, hınç içine işler, aynı en düşük Parisli burjuvalar gibi. *Fransa'nın Düşünsel ve Ahlaki Reformu*'nun asıl tepkici niteliği de buradan gelir. Kendini ahlaki olarak insanlardan her zamankinden daha üstün görüp tepeden bakan Renan, durmaksızın demokrasinin acı çekerek ve yenilgilerle kefaretinin ödenmesi gereken bir günah olduğunu tekrar eder, ülkenin topluca kurtulması için bu acı ve yenilgileri gerekli görür. *Fransa'nın Düşünsel ve Ahlaki Reformu*'nu okurken insan bazen Joseph de Maistre'in *Fransa Üzerine Düşünceler* eserinin cılız ve berbat bir kopyasını bulduğunu düşünüyor; daha da merak uyandırıcı bir şekilde, Renan'ın sesinde, başka bir yenilginin sonunda ulusal bir yenilenme girişiminde

bulunmak için Fransızları "zevk duyusu"ndan vazgeçmeye davet eden Mareşal Pétain'in vurguları keşfediliyor.

Neyse ki bu metinde önerdikleriyle Renan tamamen hayal kırıklığına uğratan halinde değildir. Savaş aynı zamanda onun ulus hukuku üzerine daha verimli ve daha doğru düşünmesi için fırsat yaratmıştır. Bu düşünceler Alman bilgin Strauss'la karşılıklı diyalog halini almıştır. Ve Renan *Fransa'nın Düşünsel ve Ahlaki Reformu*'nda ne kadar en dar görüşlü ve en gerici kavramlara üzücü bir şekilde hapsolmuş gibi görünüyorsa Strauss'a yazdığı mektuplarında da o kadar hakikat, adalet, hukuk adına konuşur gibi görünür.

Strauss'un (1808-1874), onu bir kelimeyle tanıtmak gerekirse, bir çeşit Alman Renan olduğu söylenebilir, Renan'ın da Fransız Strauss olduğu söylenmediği sürece tabii. Renan'dan önce Strauss mitle gerçeği ayırt etmeye çalıştığı *İsa'nın Hayatı* adında şoke edici bir kitap yazmıştır. Demek ki, Ren Nehri'nin iki yakasında, yöntem ve ilke farkları ne olursa olsun, bu iki bilgin XIX. yüzyılın dini eleştirilerinin zengin ve verimli üretimlerinin canlı örneğidir. Savaş, ruh ve bilimin birleştirdiğini ayıracak mıydı? Strauss ayıracağına inanmıyordu. 18 Ağustos 1870'te *Gazette d'Augsbourg*'da Renan'a açık bir mektup yayımladı, Fransız bilgini savaşın nedenleri ve sorunları üzerine beraber düşünmeye davet etti. Renan 1870 Eylül ve 1871 Eylül'de yazdığı iki metni yayımlayarak buna cevap verdi, bu metinler *Fransa'nın Düşünsel ve Ahlaki Reformu*'nda yer aldı.

Strauss'un aklında, Renan'ın aklında olduğu gibi, iki aydının -daha sonra Romain Rolland'ın da diyeceği gibi- "karmaşanın üstünde" konumlanmalarını, yandaş nefretinden ve ulusal önyargılardan kaçmalarını, tek kelimeyle ikisinin de uluslarını mahveden anlaşmazlığa

karşı tarafsız ve aydın akıllarına uymalarını sağlayan bir şey söz konusuydu. İki adam arasındaki yazılı ilişki bu arada çok farklı bir yola girdi ve Renan'ın Alman ulusçuluğunun kendini beğenmişliğine sertçe karşı çıktığı şiddetli bir kalem kavgasına dönüştü.

Strauss'a ilk mektubunda -1870 Eylül ayındaki- Renan ılımlı bir ton benimsemiştir. Kendi vatanının çıkarındansa evrensel kültürün değerlerine daha çok değer verdiğini söylemiştir:

"Bütün hayatım boyunca iyi bir vatansever olmaya çalıştım, dürüst bir adamın olması gerektiği gibi, ama aynı zamanda yanlış bir dava olabilecek abartılmış vatanseverlikten kendimi korumaya da çalıştım. Benim felsefem zaten idealizm; bu felsefeyle iyiyi, güzeli, doğruyu görebiliyorum, benim vatanım idealizmdedir."

Ama bu uzlaşan söyleşilerin ardında, anlaşmazlık nedeni hâlâ oradadır, Fransa ve Almanya için olduğu gibi Strauss ve Renan için de anlaşmazlığın adı Alsas-Loren bölgesidir.

Alman filozoflar geçmişte buraların Almanlara ait olduğunu ya da dil veya ırk bakımından Cermen olduklarını iddia ederek Fransız bölgelerinin sonradan eklendiğini doğruluyordu. Dolayısıyla onların gözünde bu iki parça toprağı istemek ve İmparatorluğun hanesine geri dönmelerini sağlamak meşruydu. Buna, klasik bir yolla, Fransız siyasi felsefesi ulusallığın nesnel kriterlere dayanmadığı, her şeyden önce bireylerin iradesine ve halkın kendi kendine yerleşme hakkına dayandığını söyleyerek cevap veriyordu: Alsaslılar tarihsel kriterlere göre, köken ve dil olarak, Almanlara Fransızlara olduklarından daha yakın olabilirler ama her şeyden önce önemli olan onların Alman olmayıp Fransız kalma iradeleridir.

Strauss'a yazdığı iki mektubunda Renan bu tezle kazanır. Özellikle ikincisinde çarpıcı bir ifade mutluluğuyla ve inkâr edilemez bir tartışmacı yeteneğiyle, Alman kuramlarını haksız çıkarır. Bu kuramlar tarihte Alman yayılımını haklı çıkarmaya çalışacaktır. Ama, diye cevap verir buna Renan, soyağacı oyunu oynarken en gülünç sonuçlara ulaşacaklar:

"Coşkulu Alman vatanseverlerin Cermen bir hak iddia ettiği neredeyse her yerde, biz, daha öncesine dayanan Kelt hakları iddia edebiliriz, Kelt döneminden önce Allofillerin, Finlerin ve Laponların olduğu söyleniyor; Laponlardan önce de mağara adamları varmış; orangutanlar varmış. Bu tarih felsefesiyle, uygarların sinsilikleriyle haksızca ele geçirdiği orangutan haklarından başka elimizde meşru bir şey kalmayacaktır."

Bu tartışılır iddiaları tarihte ve etnografyada araştıracak "ırk politikası"na karşı Renan tek bir ilkeye dayanan "ulusların hakkı politikası"nı koyar: O ilke de halkların ait olmak istedikleri ulusal topluluğu belirleme özgürlüğüdür. Bu durumda *Ulus Nedir?*'in temel iddiaları Strauss'la yaptığı kalem kavgası sırasında çoktan oluşmaya başlamış mıdır?

Ulus Nedir?: Renan'ın Siyasi Vasiyeti

Bununla beraber Strauss'la olan diyaloglarında ifade edilen fikirlerin son halleriyle kaleme alınmaları için on yıldan fazla bir süre gerekecekti.

Renan artık hayatının son evresine girmişti. 1880'li yıllar onun için takdis ve tahsis yıllarıydı. 1878'den beri Fransız Akademisi üyesiydi, 1883'te Collège de France'a yönetici olarak atandı, entelektüel dünyanın en prestijli yerlerine ulaştı. *İsa'nın Hayatı*'nın basımından yirmi yıl sonra *Çocukluk ve Gençlik Anılarım* (1883) onu popüler

bir yazar yaptı. Tamamladığı büyük eseri *Hıristiyanlık Kökenlerinin Tarihi*'nde [*Histoire des origines du christianisme*] Renan en farklı edebiyat türlerini –otobiyografik edebiyat, felsefi dramlar, durum yazıları- ele almakta kendini özgür hissetmiş, değişen yönleriyle tüm yeteneğini kanıtlamıştır. Cumhuriyetçi rejime katılan Renan etkisi, prestiji ve temsil ettikleriyle Fransız kültürünün büyük düşünür üstatlarının arasında, Hugo veya Michelet'nin yanında yer alır.

Renan işte böyle bir durumdayken 11 Mart 1882'de Sorbonne'da ünlü konferansını vermiştir: *Ulus Nedir?* Metin 1887'de *Söylev ve Konferanslar* adında bir ciltte yayımlandığında onun gözündeki önemini vurgulamak için şöyle açıklamıştır:

"Bu cildin en çok önem verdiğim metni ve okurun da dikkatini üzerine çekmek istediğim parçası konferanstır: *Ulus Nedir?* Her kelimeyi büyük bir özenle düşündüm: Bu benim insani şeylere dair şehadetimdir, ve modern uygarlık bu ulus, ulusallık, ırk kelimelerinin uğursuz muğlaklığı yüzünden battığında buradaki yirmi sayfayı hatırlamalarını isterim. Tamamen doğru olduklarına inanıyorum."

Devamındaki satırlar okunduğunda *Ulus Nedir?*'i hakiki siyasi vasiyeti olarak tanıtırken abartmadığı görülür. Üstelik bir vasiyet hakikat ve adalet gücüyle kusursuz bir şekilde önceki eserlerinin tartışılabilir veya kınanabilir olduğunu ima ettiği her şeyi siler. Renan hatırlanmayı hak ediyor, böyle hatırlanmak istiyor, *Fransa'nın Düşünsel ve Ahlaki Reformu*'nun gerici düşünürü gibi değil, *Ulus Nedir?*'in yazarı gibi.

Strauss ve Renan: Yazar Hakları Üzerine Bir Tartışma

1870'te Fransız ve Almanların sahip olduğu ve onları karşı karşıya getiren duyguların şiddetini hiçbir şey

belki de Ernest Renan'ın bir yıl arayla Alman bilgin Strauss'a gönderdiği iki mektubu karşılaştırmak kadar iyi anlatmayacaktır.

13 Eylül 1870 tarihli ilk mektubunda dikkat çekici bir yüceltme tonu vardır. Renan Alman kültürüne olan hayranlığını ve muhatabına duyduğu saygıyı anlatmak için yeterince güçlü bir ifade bile bulamaz. Mağlup vatanını savunmasına rağmen savaşan iki tarafı siyasi bir uzlaşmaya davet eder.

15 Eylül 1871 tarihli "Mösyö Strauss'a Yeni Mektup" tamamen farklı bir havadadır. Fanatik halklar birbirilerini yiyip parçalanırken saf bilginler hakikat ve adalet üstüne aynı dertlerle duygu ortaklığında bulunur gibi görünür Renan "içini döker", hıncını dile getirir, meşru ama bazı zamanlar iğrenç nedenlerden kaynaklı kızgınlığını muhatabına bildirir.

Renan gerçekten de Strauss'un, bir önceki mektubunu *Gazette d'Augsbourg*'da yayımlamayıp bunu ona danışmadan bir broşüre bastırmasından ve yazar olarak haklarının bedelini "Malûl Almanlar Kurumu"na yatırmasından yakınarak başlar:

"Tanrı beni sizinle edebi mülkiyet hakları açısından bir kavgaya girmekten korusun! Benim de katkıda bulunmamı sağladığınız eser zaten bir insanlık eseri ve eğer benim cılız yazım Sevr'deki küçük evimi yağmalayanlara birkaç puro sağladıysa, yolumu, en gerçek olduğunu düşündüğüm İsa'nın öğütlerinden bazılarına uydurma fırsatı sağladığınız için teşekkür ederim ancak. Ama bazı ince farkları da görmezden gelmeyin! Kuşkusuz siz bana sizin bir yazınızı yayımlamam için izin vermiş olsanız, bizim Maluller Kurumu için kâr amacı güden bir basım yapmak aklımın ucundan dahi geçmezdi. Hırsınız sizi ele geçirmiş; zevk ve incelik dediğimiz şeyleri görmenize tutkunuz engel olmuş."

Alman muhatabının kibrinden açıkça rahatsız olan Renan sert çıkmakta tereddüt etmez, en doğru argümanlara birçok "bel altı" söz karıştırır. Tamamen Almanların çekilmez sıkıcılığı hâkim olsa sıkıntıdan ölecek bir dünyaya aslında Fransız ruhunun gerekli olduğunu özellikle belirtir.

"...tüm dünya sizin suretinizde yaratılsaydı, belki biraz iç karartıcı ve sıkıcı olurdu; kadınlarınız bile acı bir şekilde bu fazla erkeksi sertliği taşıyorlar. Bu evren bir tanrının kendi için hazırladığı bir gösteri. Gösteriyi mümkün olduğunca parıltılı ve varyeteli kılmaya çalışarak büyük yapımcının isteklerine hizmet edelim."

Renan'ın bir yıl önce Strauss'a ilk mektubunda ortaya koyduğu Cermen kültürüyle taban tabana zıt düştüğünü böylece görebiliriz. Fransız düşünür artık, Goethe'nin Almanyasını yücelterek övmez; yaptığı şey, Bismarck'ın Prusyasını şiddetle kınamaktır.

Renan: Hayatı ve Eserleri

- 23 Şubat 1823: Bretonya'nın Tréguier şehrinde doğdu.
- 1838-1841: Burs kazanan Renan Bretonya'dan ayrılıp üç yıl boyunca Saint-Nicolas-du-Chardonnet'de eğitim almak üzere Paris'e gitti.
- 1841-1845: Renan eğitimini Paris'te, Issy ve sonra da Saint-Sulpice piskoposluğunda aldığı derslerle devam ettirdi. İbranice, Almanca ve felsefe öğrendi. Başını kazıtma, sonra da görev hakkı kazanıp onu rahipliğe götürmesi gereken yola çıktı ama bu göreve dair şüpheleri gittikçe daha da güçlenmeye başlamıştı.
- Ekim1845: Dini inancının belirsiz yapısının bilincinde olan Renan okul yıllarının Katolikliğiyle birlikte eğitimle de bağlarını kopardı.

- 1846-1848: Hayatını gözetmenlik ve asistanlık yaparak kazanan Renan sırasıyla bakaloryasını (Ocak 1846), edebiyat lisansını (Ekim 1846) ve ardından felsefe yüksek lisansını (Eylül 1848) tamamladı. Bir yandan da bir seri makale ve çalışmayla tanındı ve *Genel olarak Sami diller ve özellikle Yahudi dili üzerine tarihsel ve kuramsal deneme* [*Essai historique et théorique sur les langues sémitiques en général et sur la langue hébraïque en particulier*] yazısı ona Institut de France'ın verdiği Volney ödülünü kazandırdı.
- 1848-1852: Renan eş zamanlı olarak ilk büyük kitabının -1849'da bitirdiği ama 1890'a dek yayımlanamayan *Bilimin Geleceği*- ve doktora tezinin -*İbn Rüşt ve İbn Rüştçülük* [*Averroès et l'averroïsme*] (1852)- üzerinde çalıştı. İtalya (1849-1850), Almanya (1850) ve İngiltere'ye (1851) seyahat etti. Lisede öğretmenlik yapmayı pek istemediğinden Ulusal Kütüphanede bir görev edindi (1851).
- 1852-1859: Renan 1856'da ona üç çocuk verecek Cornélie Scheffer'le evlendi. Bazılarının iddiasına göre tanınırlığını bu sırada yayımladığı makale ve çeviriler sayesinde kazanmıştır: *Din Tarihi İncelemesi* [*Etudes d'histoire religieuse*] (1857), *Ahlak ve Eleştiri Denemeleri* [*Essais de morale et de critique*] (1859).
- 1860-1861: Renan bilimsel bir görevin sorumluluğunu alıp Orta Doğuya gitmek için Fransa'dan ayrıldı. Ona her zaman sırdaşı olan ablası Henriette eşlik etti, Henriette yolculuk sırasında öldü.
- 1862: Collège de France'ta İbranice dersi vermeye başladı. İlk dersinde "Hıristiyanlık inancına zarar veren, can sıkıcı olaylara neden olabilecek öğretiler işlediği" gerekçesiyle görevi askıya alındı. 1864'te görevden tamamen azledildi. Kürsüye ancak 1870 yılında geri dönecekti.

- 1863: Renan *Hıristiyanlık Kökenlerinin Tarihi* eserinin ilk cildi olan *İsa'nın Hayatı*'nı yayımladı: Eseri hızla başarıya ulaştı ve önemli ölçüde tartışmaya sebep oldu. *İsa'nın Hayatı*'nı şu eserleri izledi: *Havariler* [*Les Apôtres*] (1866), *Aziz Paul* [*Saint Paul*] (1869), *Deccal* [*L'Antéchrist*] (1873), *İnciller* [*Les Évangiles*] (1877), *Hıristiyan Kilisesi* [*L'Église chrétienne*] (1879), *Marcus Aurelius* (1882).
- 1869: Bir önceki yıl (1868) *Çağımızın Sorunları* kitabını yayımlayan Renan, politika hayatına girdi. Seçimlerde aday oldu ama kazanamadı.
- 1870-71: İmparatorun kuzeniyle seyahat ederken savaş ilan edildiği haberiyle Fransa'ya geri döndü. Yenilginin şokunun kuvvetli etkilerini taşıyan birçok yazı yazdı veya yayımladı: *Felsefi Diyaloglar* [*Dialogues philosophiques*] (1876), *Fransa'nın Düşünsel ve Ahlaki Reformu* (1871).
- 1878: Renan Fransız Akademisine seçildi. Aynı yıl, *Caliban*'ı yayımladı. Bunu üç felsefi dram takip etti: *Gençlik Suyu* [*L'Eau de jouvence*] (1880), *Némi Rahibi* [*Le Prêtre de Némi*] (1885) ve *Jouarre Başrahibesi* [*L'Abbesse de Jouarre*] (1886).
- 1882 Sorbonne konferansı: *Ulus Nedir?*
- 1883: *Çocukluk ve Gençlik Anılarım* yayımlandı, bu eser onu halka açık biri olarak gösterdiğinden Renan'ın tanınırlığına büyük katkısı oldu.
- 1887: Renan'ın son büyük eserinin yayımlanması: *İsrail Halkının Tarihi*. Bu eserle *Hıristiyanlık Kökenlerinin Tarihi* tamamlandı.
- 1892: Renan'ın ölümü.

Philippe Forest

Ulus Nedir?
(11 Mart 1882 Sorbonne Konferansı)

Size, gayet açık görünmekle beraber çok tehlikeli yanlış anlaşılmalara yol açabilecek bir fikri incelemeyi öneriyorum. Beşeri toplumların çeşitli biçimleri vardır: Çin, Mısır, daha da eski Babil gibi kalabalık insan yığınları; Yahudi ve Araplar gibi kavimler; Atina ve Sparta gibi şehir devletleri; Karolenj İmparatorluğu gibi farklı ülkelerden oluşan topluluklar; İsrailliler ve Parsiler gibi vatanı olmayıp din bağıyla bir arada olan topluluklar; Fransa, İngiltere, ve Avrupa'nın modern özerkliklerinin çoğundaki gibi uluslar; Amerika ve İsviçre gibi konfederasyonlar; farklı Cermen ve Slav kolları arasındaki ırk veya daha çok dille kurulan akrabalıklar. İşte var olan ya da geçmişte var olmuş, birbirileriyle karıştırıldıkları takdirde en ciddi sakıncalara yol açacak tüm toplum biçimleri. Fransız Devrimi döneminde Sparta ve Roma gibi bağımsız küçük şehirlerin kurumlarının bizim otuz kırk milyon kişilik büyük uluslarımıza uyabileceğine inanılıyordu. Günümüzde daha da büyük bir hata yapılıyor: ırk ve ulus fikirleri karıştırılıyor, etnografik ya da daha çok dil açısından ortak gruplara gerçekten var olan halklarınkine benzer bir egemenlik atfediliyor. Muhakemenin daha başında, kelimenin anlamına dair en küçük karışıklığın sonuçta en tehlikeli hatalara yol açabileceği bu zor sorunlara açıklık getirmeyi deneyelim. Yapacağımız hassas bir iş; neredeyse canlı canlı kesip biç-

me; canlılara ölülere davranıldığı gibi davranacağız. Soğuk ve mutlak bir şekilde tarafsız olacağız.

I

Roma İmparatorluğunun sonundan beri ya da daha doğrusu Şarlman İmparatorluğunun parçalanmasından sonra, Batı Avrupa uluslara bölünmüş gibi görünür, bunlardan bazıları bazı dönemlerde diğerleri üzerinde hâkimiyet kurmayı denemiş ama hâkimiyeti kalıcı kılmayı başaramamıştır. V. Karl'ın, XIV. Louis'nin, I. Napolyon'un yapamadığını muhtemelen gelecekte de kimse yapamayacaktır. Yeni bir Roma İmparatorluğu ya da yeni bir Şarlman İmparatorluğunun kurulması da artık imkânsızdır. Avrupa öylesine bölünmüştür ki diğerleri üzerinde umumi bir hâkimiyet kurma amaçlı bir teşebbüs, hemen bu hırslı ülkeyi kendi doğal sınırlarına çekilmeye zorlayacak bir güç birliğine neden olur. Uzun süredir kurulu bir tür denge vardır. Fransa, İngiltere, Almanya, Rusya daha yüzyıllar boyunca, yaşayacakları maceralara rağmen, karelerinin önem ve büyüklüğü sürekli değişen ama birbiriyle asla tamamen karışmayan bir satranç oyununun tarihsel şahsiyetleri, önemli figürleri olacaklardır.

Buradan anlaşılıyor ki uluslar tarihte oldukça yenidir. Eski çağlar onlardan bihaberdi; Mısır, Çin, kadim Keldani hiçbir şekilde ulus değillerdi. Güneşin veya Göğün bir evladı tarafından yönetilen sürülerdi. Nasıl ki Mısırlı vatandaş yoksa Çin vatandaşı da yoktu. Klasik eski çağlarda cumhuriyetler, şehir krallıkları, yerel cumhuriyetler konfederasyonları, imparatorluklar vardı, ama bizim anladığımız anlamıyla ulus yoktu. Atina, Sparta, Sayda, Sur küçük hayran olunası vatanseverlik merkezleriydi, ama bunlar nispeten daha küçük topraklara sahip şehirlerdi. Galya, İspanya ve İtalya Roma İmparatorluğuna

dahil edilmeden önce, genelde birbirileriyle ittifak kuran ama merkezi bir kuruluşu ve hanedanlığı olmayan insan topluluklarıydı. Asur İmparatorluğu, Pers İmparatorluğu, İskender'in İmparatorluğu da vatan değillerdi. Asurlu vatanseverler hiç olmadı; Pers İmparatorluğu geniş bir derebeylikti. Hiçbir ulus kökenlerini İskender'in görkemli maceralarına bağlamaz, oysa bu maceraların genel uygarlık tarihine çok önemli katkıları olmuştur.

Roma İmparatorluğu vatan olmaya bayağı yaklaşmıştı. Savaşların kesilmesi sayesinde başta çok katı olan Roma hâkimiyeti hızla sevilir hale geldi. Bu, düzenle, barışla ve uygarlıkla eş anlamlı bir birlikti. İmparatorluğun son zamanlarında ruhani kişiler, aydın din adamları ve okumuş insanlar barbarlığın tehditkâr kaosuna karşı "Roma barışı"nı benimsemişti. Ama şimdiki Fransa'dan on iki kat büyük bir imparatorluk, modern standartlara göre bir devlet oluşturamazdı. Doğu ve Batının parçalanması kaçınılmazdı. III. yüzyılda bir Galya İmparatorluğu kurma teşebbüsü başarısız oldu. Daha sonra ulusların varlığına temel oluşturacak ilkeyi dünyaya tanıtan Cermen istilaları olacaktı.

Peki Cermen halkları V. yüzyıldaki büyük istilalarından X. yüzyıldaki son Normandiya fetihlerine kadar ne yaptı? Irkların kapsamını pek değiştiremediler ama eski Batı İmparatorluğunun az çok önemli kısımlarında hanedanlık ve askeri aristokrasileri kabul ettirdiler, buralar istilacılarının ismini aldı. Böylece Fransa, Burgonya, Lombardiya, daha sonra da Normandiya kuruldu. Frank imparatorun kurduğu hızlı üstünlük kısa bir süre için Batı birliğini sağladı; ama bu imparatorluk IX. yüzyılın ortalarına doğru düzeltilemez bir şekilde parçalandı. Verdun Antlaşması ilkesel olarak değiştirilmez sınırları çizdi. Ondan itibaren Fransa, Almanya, İngilte-

re, İtalya, İspanya genelde dolambaçlı yollardan ve binlerce maceradan geçip bugün geliştiklerini gördüğümüz tam ulusal varlıklara dönüştüler.

Peki bu farklı devletleri niteleyen nedir? Onları oluşturan halkların kaynaşmasıdır. Saydığımız ülkelerde, Türkiye'de bulacaklarınıza benzer hiçbir şey yoktur; Türkiye'de Türk, Slav, Yunan, Ermeni, Arap, Suriyeli, Kürt bugün de fetih günündeki gibi ayrıdırlar. Bunun iki temel nedeni vardır. İlk olarak, Cermen halkları, Yunan ve Latin halklarla devamlı temasa geçmelerinden itibaren Hıristiyanlığı kabul etmiştir. Galip ve mağlup aynı dine mensup olduğunda ya da daha ziyade galip mağlubun dinini kabul ettiğinde, insanların dine göre birbirilerinden tamamen ayrıldıkları Türk sistemi artık imkânsızdır. İkincisi, galiplerin kendi dillerini unutmalarıdır. Clovis, Alarik, Gondebaud, Alboin, Rollon'un torunları zaten Roma dilini konuşuyordu. Bu durum, diğer bir önemli özelliğin sonucuydu: Franklar, Burgonyalılar, Gotlar, Lombardiyalılar ve Normandiyalıların yanında kendi ırklarından çok az kadın vardı. Nesiller boyunca reisler sadece Cermen kadınlarla evlendi; ama metresleri Latindi, çocukların sütanneleri Latindi; tüm kabile Latin kadınlarla evleniyordu; bu nedenle Frankların ve Gotların Roma topraklarına yerleşmelerinden itibaren *lingua francica* ve *lingua gothica*'nın ömrü çok kısa oldu. İngiltere'de durum böyle değildi; Anglo-Sakson istilalarında kadınlar tabii ki yanlarındaydı; Aslen Bretonyalı olan halkı kaçtı ve Latince Britanya'da artık baskın dil değildi ya da aslında zaten hiçbir zaman baskın dil olmamıştı. V. yüzyılda, Galya'da genel olarak Gal dili konuşuluyor idi ancak Clovis ve tebâsı Cermen dilini bırakıp Gal dilini benimsemedi.

Buradan da şu başlıca sonuç çıkıyor ki, Cermen istilacıların adetlerinin ölçüsüz şiddetine rağmen, zorla ka-

bul ettirdikleri kalıp, yüzyıllar içinde o ulusun kalıbı haline gelmiştir. *Fransa* fark edilmeyecek bir Frank azınlığın bulunduğu ülkenin meşru biçimde adı olmuştur. X. yüzyılda, zamanın zihniyetine mükemmel bir şekilde ayna olan ilk kahramanlık şarkılarında tüm Fransa sakinleri Fransızdır. Georgius Florentius Gregorius'ta çok ortada olan Fransız topluluğu içinde bir ırk farkı fikri, Hugues Capet'den sonraki Fransız şair ve yazarlarda hiç görünmez. Soylu ve köylü arasındaki fark mümkün olduğunca belirtilmiştir; ama bunların birbirinden farkı hiç etnik bir fark değildir; bu, cesaret farkıdır, veraset yoluyla geçen davranış ve eğitim farkıdır; tüm bunların başlangıcının bir fetih olduğu kimsenin aklına gelmez. Soyluluğun başlangıcının, ulusa sundukları büyük hizmetler karşılığında kralın verdiği imtiyazdan kaynaklı olduğu, yani tüm soyluların aslında soylulaştırıldıkları bu yanlış sistem, XIII. yüzyıldan itibaren dogma olarak yerleşti. Aynı şey neredeyse tüm Normandiya fetihlerinden sonra da gerçekleşti. Bir veya iki nesil sonra, Normandiya istilacıları toplumun geri kalanından kendilerini ayırmıyordu; yine de etkileri az olmamıştı; fethettikleri ülkeye orada daha önce olmayan bir soyluluk, askeri alışkanlıklar ve vatanseverlik getirmişlerdi.

Unutmak, hatta tarihsel hata da diyebilirim, bir ulusun yaratılmasında çok önemli bir etkendir ve bu nedenle tarih araştırmalarındaki ilerlemeler genelde ulus için tehlikelidir. Tarih araştırmaları gerçekten de tüm siyasi oluşumların başlangıcında yaşanan şiddet olaylarını aydınlatır, tabii sonuçları bakımından çok yararlı olanlar da dâhil. Birlik her zaman vahşice gerçekleştirilir; Kuzey ve Güney Fransa'nın birleşmesi yaklaşık bir yüzyıl boyunca devam eden imha ve terörün sonucudur. Tabiri caizse, laikliği güçlendirmenin ideal örneği olan ve mümkün en mükemmel ulusal birliği kuran

Fransa kralı; yakından bakıldığında itibarını kaybetti; oluşturduğu ulus onu lanetledi ve bugün sadece kültürlü kişiler onun değerini ve yaptıklarını biliyor.

Batı Avrupa tarihinin bu büyük kanunları, karşılaştırma yoluyla anlamlı hale gelir. Fransa kralının kısmen zorbalıkla kısmen de adaletle hayran olunası bir şekilde tamamladığı girişimlerde birçok ülke başarısızlığa uğramıştır. Saint Étienne'in hükümdarlığı sırasında Macar ve Slavlar sekiz yüzyıl önceki kadar ayrı kalmışlardır. Habsburg Hanedanı toprakları içindeki farklı unsurları eritmek yerine onları birbirinden ayrı ve genelde birbirine karşıt olarak tutmuştur. Bohemya'da Çek ve Alman unsurlar bir bardaktaki zeytinyağı ve su gibi birbirinin üstünde dururdu. Ulusları dine göre ayıran Türk politikasının daha ciddi sonuçları oldu: Doğunun çöküşüne sebebiyet verdi. Selanik veya İzmir gibi bir şehri ele alın, buralarda her birinin kendi anıları olan ve aralarında ortak neredeyse hiçbir şey olmayan beş altı topluluk bulabilirsiniz. Oysaki ulusun özü tüm bireylerin ortak birçok şeye sahip olması ve aynı zamanda hepsinin pek çok şeyi unutmuş olmasıdır. Hiçbir Fransız vatandaşı kendisinin Burgonyalı mı, Alanlardan mı, Tayfallardan mı, Vizigotlardan mı olduğunu bilmez; tüm Fransız vatandaşları Aziz Barthélemy Gününü ve XIII. yüzyıl Güney katliamlarını unutmak zorundadır. Fransa'da kökenlerinin Frank olduğunu ispat edebilecek on aile yoktur, buna kanıt bulsalar bile o kanıt aslında soy bilimcilerin tüm sistemlerini alt üst edecek binlerce bilinmeyen kesişme nedeniyle yetersizdir.

Bu durumda modern ulus aynı yöne yönelen bir dizi olgunun doğurduğu tarihsel bir sonuçtur. Birlik bazen Fransa'da olduğu gibi bir hanedanlık tarafından; bazen Hollanda, İsviçre ve Belçika'da olduğu gibi eyaletlerin doğrudan iradeleriyle; bazen İtalya ve Almanya'da ol-

duğu gibi sonunda feodal hevesleri yenen genel bir ruh tarafından gerçekleştirilir. Derin bir varoluş nedeni her zaman bu oluşumlara yön vermiştir. Benzer durumlarda aynı ilkeler, bir günden diğerine en beklenmedik sürprizleri doğurur. Zamanımızda İtalya'nın yenilgileriyle birleştiğini, Türkiye'ninse zaferleriyle mahvolduğunu gördük. Her yenilgi İtalya'nın işlerini ilerletirken; Türkiye, her zaferle kaybediyordu; zira İtalya bir ulustur ama Türkiye, Anadolu dışında, bir ulus değildir. Fransız Devrimi'yle bir ulusun kendiliğinden var olacağını ilan etmesi Fransa'nın şanıdır. Bizi taklit edenleri kınamamalıyız. Ulus ilkesi bizimdir. Ama o zaman ulus nedir? Neden Hollanda bir ulusken, Hannover veya Parma Büyük Dükalığı ulus değildir? Nasıl Fransa'yı ulus yapan ilke kaybolduğu halde Fransa bir ulus olarak kalabiliyor? Nasıl üç dili, iki dini, üç dört ırkı olan İsviçre bir ulusken, mesela, homojen bir yapısı olan Toskana bir ulus olmuyor? Neden Avusturya bir devlet ama bir ulus değil? Ulus ilkesinin ırk ilkesinden farkı nedir? İşte bunlar bir düşünürün kendisiyle çelişmemek için dikkatini vermesi gereken konulardır. Dünya işleri böyle muhakemelerle pek düzenlenemez; ama özenle çalışan insanlar, bu konulara açıklık getirmek ve yüzeysel kişilerin aklını karıştıran anlaşılmazlıkları çözmek isterler.

II

Bazı siyaset kuramcılarına göre bir ulus her şeyden önce eski bir fethi, önceleri halk kitlesi tarafından kabul edilip sonra unutulan fethi temsil eden bir hanedanlıktır. Bu kuramcılara göre, hanedanlığın savaşları, evlilikleri, antlaşmalarıyla meydana gelen eyalet toplulukları o hanedanlıkla birlikte sona erer. Modern ulusların çoğunun feodal kökenli bir aile tarafından kurulduğu ga-

yet doğrudur, bu aile toprağa bağlanmıştır ve bir anlamda merkezi hükümetin çekirdeğini oluşturmuştur.1789'da Fransa'nın sınırları ne doğal ne de zorunlu sınırlardı. Karolenj Hanedanı'nın Verdun Antlaşmasının köşesine sıkıştırdığı büyük bölge bu hanedanın kendi kazancıydı. Bu eklemelerin yapıldığı dönemde kimsenin ne doğal sınırlar ne ulus hakları ne eyaletlerin iradeleri konusunda bir fikri vardı. İngiltere, İrlanda ve İskoçya'nın birleşmesi de hanedanlıkla ilgili bir olguydu. İtalya bir ulus olmakta geç kaldı çünkü hüküm süren birçok hanedanından hiçbiri yüzyılımızdan önce kendini birliğin merkezi haline getirmedi. İlginç bir şekilde kraliyet unvanını alan pek İtalyan sayılamayacak, önemsiz Sardinya Adası oldu.[1] Kahramanca bir azimle kendini yaratan Hollanda yine de Orange Hanedanı'yla özel bir uzlaşma sağlamış ve bu birlik sağlandığında büyük bir tehlikeye girmeyi göze almıştı.

Peki, böyle bir kanun mutlak mıdır? Şüphesiz ki hayır! Birbirini takip eden eklemelerin yığılmasıyla oluşan İsviçre ve Amerika'nın hanedanlık temelleri yoktur. Bu konuyu Fransa açısından ele almayacağım. Bunun için geleceğin sırrını bilmem gerekirdi. Sadece şunu söyleyelim; bu büyük Fransız Krallığı öylesine ulusaldı ki yıkılışının ertesi günü ulus onsuz da varlığını sürdürebildi. Sonra XVIII. yüzyıl her şeyi değiştirdi. Yüzyıllar süren alçalmadan sonra insanlar antik zamanların ruhuna, kendine saygı duymaya, hakları olduğu fikrine döndü. Vatan ve vatandaş kelimeleri tekrar anlam kazandı. Böylece tarih boyunca girişilen en zor operasyon -ki bu operasyon, fizyolojide beyni ve kalbi alınmış bir bedeni eski kimliğiyle yaşatma girişimiyle karşılaştırılabilir- başarıya ulaştı.

---

[1] Savoie Hanedanı kraliyet unvanını ancak Sardinya Adası'nı alarak kazanmıştır (1720).

O halde bir ulusun hanedansız da var olabileceğini, dahası hanedanlardan oluşan ulusların o hanedanlıktan yok olmaksızın ayrılabileceklerini kabul etmek gerekir. Sadece prenslerin haklarını gözeten eski ilke artık devam ettirilemez; hanedanlığın hakları dışında ulusal haklar da vardır. Peki, bu ulusal haklar hangi kriterlere göre kurulmalıdır? Hangi özellikleriyle tanınmalıdır? Hangi somut olaydan ortaya çıkarılmalıdır?

I. Çoğu, kendinden emin bir halde, ırktan çıkarılmalıdır, demektedir.

Feodalitenin, soylu evliliklerinin ve diplomatik anlaşmaların sonucu olan yapay bölünmeler geçersizdir. Sağlam ve değişmez kalan toplumların ırkıdır. Hak ve meşruiyeti oluşturan odur. Açıkladığım bu kurama göre örneğin Cermen ailesinin, dağılmış üyelerini, bu üyeler geri katılmayı talep etmese de geri almaya hakkı vardır. Cermanizmin filan eyalet üzerindeki hakları, o eyalette yaşayanların kendi üzerlerindeki haklarından daha güçlüdür. Böylece kralların ilahi haklarına benzer ilksel bir hak yaratılmıştır; ulus ilkesinin yerine etnografi ilkesi konmuştur. Bu büyük bir hatadır ve baskın hale gelirse Avrupa uygarlıklarını kaybedecektir. Ulus ilkesi ne kadar doğru ve meşru ise ırkların ilksel hakları ilkesi de o kadar sınırlı ve gerçek ilerleme için tehlikelerle doludur.

Antik kabile ve kentlerde, biliyoruz ki, ırk olgusu birinci derecede önemliydi. Antik kabile ya da kent ailenin genişlemiş halinden başka bir şey değildi. Sparta ve Atina'da tüm vatandaşlar uzaktan ya da yakından birbirileriyle akrabaydı. Ben-i İsrail'de de durum böyleydi; Arap kabilelerinde hâlâ böyle. Atina, Sparta ve İsrail kavminden Roma İmparatorluğuna geçelim. Burada durum çok başkadır. Önce şiddetle kurulup ardından karşılıklı çıkarla sürdürülen, bu tamamen farklı kent ve

eyaletlerden oluşan büyük yığın, ırk fikrine en büyük darbeyi indirmiştir. Hıristiyanlık, evrensel ve mutlaklığıyla aynı anlamda daha etkili olmuştur. Hıristiyanlık, Roma İmparatorluğuyla yakın bir ittifak kurmuş ve bu iki karşılaştırılamaz etkenin birleşmesiyle etnografik düşünce tarzı, yüzyıllar boyunca insani işlerin yönetiminden uzak tutulmuştur.

Barbar istilaları, öyle görünmeseler de, bu yolda atılmış bir adım olmuştur. Barbar krallıkların ana hatlarının etnografik bir tarafı yoktur; istilacıların güç ve heveslerine göre şekil alırlar. Buyrukları altına aldıkları toplumların ırkı onlar için en önemsiz şeydir. Şarlman, Roma'nın çoktan yaptığını kendi yoluyla tekrar yapmıştır: Çok farklı ırklardan oluşan tek bir imparatorluk kurmuştur. Verdun Antlaşmasının tarafları kuzeyden güneye iki büyük çizgilerini şaşmaz bir şekilde çekerken çizgilerin sağında ve solunda bulunan toplumların ırklarını hiç dert etmemişlerdir. Ortaçağın devamında da süregiden sınır değişiklikleri de etnografik özellikler esas alınmadan yapılmıştır. Karolenj Hanedanı'nın takip ettiği politika eski Galya topraklarını Fransa adı altında toplamayı az çok başardıysa, bunun nedeni, bu ülkelerin ırkdaşlarıyla birleşme eğilimleri değildir. Dauphiné, Bresse, Provence, Franche-Comté artık ortak bir kökenden geldiklerini hatırlamıyorlardı. II. yüzyıldan itibaren Galyalı bilinci kaybolmuştur ve günümüzde ancak bu konuda derin bir bilgi sahibi olanlar sayesinde geriye dönerek Galyalı karakterinin özellikleri bulunmuştur.

Demek ki etnografik tasavvurların modern ulusların kuruluşunda hiçbir önemi yoktur. Fransa Kelt, İber ve Cermendir. Almanya Cermen, Kelt ve Slavdır. İtalya etnografyanın en kararsız olduğu ülkedir. Galyalılar, Etrüskler, Pelasglar, Yunanlar ve başka birçokları, çö-

zülmez karışımlarla kesişmiştir. Britanya Adaları, tümü beraber, oranlarının tek tek bulunması zor olan Kelt ve Cermen kanı karışımı taşır.

Hakikat şudur ki saf ırk yoktur ve politikayı etnografik incelemelere dayandırmak, onu boş hayallere dayandırmak demektir. En asil ülkeler; İngiltere, Fransa, İtalya, kanın en çok karıştığı ülkelerdir. Almanya bu anlamda bir istisna mıdır? Saf Cermen bir ülke midir? Ne hayal ama! Tüm güneyi Galyalıdır. Elbe'den itibaren tüm doğusu Slavdır. Peki, tamamen saf olduğunu iddia eden yerler gerçekten öyle midir? İşte burada fikirlerinin netleştirilmesi ve yanlış anlaşılmalarının engellenmesi çok büyük önem taşıyan sorunlara parmak basıyoruz.

Irklara dair tartışmaların sonu gelmez, çünkü ırk kelimesinin, filolog tarihçiler ve fizyolojist antropologlar için birbirinden tamamen farklı iki anlamı vardır. Antropologlar için ırkın anlamı zoolojidekiyle aynıdır; fiili soyu, kan bağını belirtir. Oysaki dil ve tarih çalışmaları fizyolojiyle aynı sonuçlara varmaz. Brakisefali (kısa kafalılık) ve dolikosefali (uzun kafalılık) terimlerinin ne tarihte ne dilde yeri vardır. Aryan dili ve kolunu yaratan insan grubunda da kısa veya uzun kafalılar vardı. Sami dil ve kollarını yaratan ilk grup için de bu söylenebilir. Başka bir deyişle, insanlığın zoolojik kökenleri kültür, uygarlık ve dil kökenlerinden çok daha eskidir. İlk Aryan, Sami ve Turan gruplarının fizyolojik bir birlikleri yoktu. İnsanlığın zoolojik kökeni hesaplanamaz karanlıklarda kaybolurken, bu gruplamalar belli bir dönemde, diyelim ki on beş yirmi bin yıl önce, gerçekleşen tarihsel olaylardır. Filolojik ve tarihsel olarak Cermen ırkı denen şey kuşkusuz insan türünde tamamen ayrı bir ailedir. Ama bu antropolojik anlamda bir aile midir? Kesinlikle hayır. Tarihte Cermen özellikler

İsa'dan birkaç yüzyıl önce ortaya çıkmıştır. Görünüşe göre daha önceki dönemde henüz doğmamışlardı. Bundan önce Slavlarla birlikte kalabalık, belirsiz İskit topluluğunda kendilerine ait bir bireysellikleri yoktu. Bir İngiliz, insanlık toplulukları içinde bilinen bir tiptir. Oysaki uygunsuz bir biçimde Anglo-Sakson ırkı olarak adlandırılan tip ne Sezar zamanının Bretonu ne Hengist'in Anglo-Saksonu ne Knut'un Danı ne de I. William'ın Normandiyalısıdır; tüm bunların ortak sonucudur. Fransızlar ne Galyalı, ne Frank ne de Burgonyalıdır. O, Fransız kralının himayesi altında, en farklı unsurların beraber mayalandığı büyük kazandan çıkan şeydir. Jersey veya Guernsey'de oturan birinin komşu kıyıda oturan Normandiyalı toplumdan köken olarak hiçbir farkı yoktur. XI. yüzyılda, en dikkatli göz bile Kanalın iki tarafı arasında en küçük bir fark göremezdi. Bazı önemsiz koşullar sonucu II. Philippe Augustus bu adaları Normandiya'nın geri kalanıyla birlikte alamamıştır. Birbirilerinden yaklaşık yedi yüz yıl boyunca ayrı kalan iki toplum sadece birbirilerine yabancı olmamış, aynı zamanda farklılaşmışlardır. Bu durumda ırk, biz tarihçilerin anladığı üzere oluşup bozulan bir şeydir. Irk araştırmaları insanlık tarihiyle ilgilenen bir bilgin için çok önemlidir. Politikada ırkın kullanılabileceği bir alan yoktur. Avrupa haritasının hazırlanışını yöneten içgüdüsel bilinç, ırkı dikkate almamıştır; zaten en önemli Avrupa ulusları kanları aslında karışmış olan uluslardır.

Bu durumda başta çok önemli olan ırk olgusu gittikçe önemini yitirecektir. İnsanlık tarihi zoolojiden esasen farklıdır. İnsanlarda ırk, kemirgen ve kedigillerdeki gibi her şey değildir, kimsenin dünyayı dolaşıp insanların kafatasını inceleme, sonra da, "Sen bizim kanımızdansın; bize aitsin!" diyerek boğazlarına yapışma hakkı

yoktur. Antropolojik özelliklerin dışında herkes için aynı olan akıl, adalet, hakikat, güzellik vardır. Unutmayın, bu etnografik politika güvenilir değildir. Bugün onu başkalarına karşı kullanırsınız; sonra onun aleyhinize döndüğünü görürsünüz. Etnografya bayrağını en yükseğe çıkaran Almanlar, Slavların sıraları gelince Saksonya ve Lausitz köylerinin adlarını incelemeyeceklerinden, Wiltzes ve Obotrineslerin izini aramayacaklarından ve Othonların atalarına yaptıkları katliamın ve müsaderelerin hesabını sormayacaklarından emin olabilirler mi? Unutmayı bilmek herkes için daha iyi olabilir.

Etnografyayı çok severim; nadir ilginçlikte bir bilim; ama onun özgür olmasını istediğimden politikaya dâhil edilmemesini istiyorum. Etnografyada da, tüm çalışmalarda olduğu gibi, sistemler değişir; bu ilerlemenin temel şartıdır. Devletlerin sınırları bilimin çalkantılarını takip edecektir ve vatanseverlik de az çok tezatlarla dolu bilimsel bir teze bağlanabilecektir. Vatanseverlere şöyle denebilecektir: "Yanıldınız; Kelt olduğunuza inandığınız için kanınızı bu amaç için döküyorsunuz; hayır, siz Cermensiniz." Ardından, on yıl sonra, size aslında Slav olduğunuzu söyleyebilirler. Bilimi bozmamak için, onu bu kadar çıkarın söz konusu olduğu konularda çözüm aramaktan azat edelim. Emin olun ki, bilime diplomasiye katkıda bulunma görevi yüklenirse onu çok defa tembellikten suçüstü yakalarız. Bilimin yapacak daha iyi şeyleri vardır: Ona sadece hakikati soralım.

II. Irk için söylediklerimizi dil için de söylemeliyiz.

Dil birleşmeye davet eder; zorlamaz. ABD ve İngiltere, Latin Amerika ve İspanya aynı dili konuşurlar ama tek bir ulus oluşturmazlar. Aksine, farklı kesimlerinin rıza göstermesiyle oluştuğundan çok iyi bir devlet olan

İsviçre'de üç veya dört dil sayılabilir. İnsanda dilden daha üstün bir şey vardır: irade. İsviçre'nin, bölgesel dillerinin farklılığına rağmen birlik olma iradesi, genelde baskıyla elde edilen benzerlikten daha önemli bir olgudur.

Hiçbir zaman zorlama yoluyla dil birliği sağlamaya çalışmaması, Fransa için onur verici bir olaydır. Farklı dillerle aynı duygu ve düşüncelere sahip olunamaz, aynı şeyler sevilemez mi? Uluslararası politikayı etnografyaya bağlamanın ne kadar uygunsuz olduğundan bahsetmiştik. Bu politikanın karşılaştırmalı filolojiye bağlanması da daha az uygunsuz olmaz. Bu ilginç bilimleri kendi tartışmaları içinde tamamen özgür bırakalım; onları huzurlarını bozacak şeylerle karıştırmayalım. Dillere atfedilen siyasi önem, onlara ırk özellikleri gibi bakılmasından kaynaklanıyor. Bundan daha yanlış bir şey olamaz. Artık sadece Almanca konuşulan Prusya'da daha birkaç yıl önce Slavca konuşuluyordu; Galyalıların ülkesi İngilizce; Galya ve İspanya eski Alba Longa şivesi; Mısır Arapça konuşuyor; örnekler saymakla bitmez. Kökenlerde bile, dil benzerliği ırk benzerliği anlamına gelmez. Proto-Aryan ve Proto-Sami kavimleri elle alalım; bu kavimlerde efendileriyle aynı dili konuşan köleler vardı; oysaki köle genelde efendisinden farklı bir ırktan olurdu. Tekrar edelim: Karşılaştırmalı filolojinin hayran olunası bir anlayışla yarattığı Hint-Avrupa, Sami ve diğer dil grupları, antropolojinin gruplarıyla örtüşmemektedir. Diller tarihsel oluşumlardır, onları konuşanların kanı hakkında pek bir şey ifade etmezler ve her ne olursa olsun, hayat ve ölüm için birleşilen aileye karar verilmesi söz konusu olduğunda, insani özgürlüğü zincire vurmazlar.

Dilin ulusallığın bir koşulu olarak tek başına incelenmesinin, ırka verilen aşırı dikkat gibi, kendi tehlike ve

sakıncaları vardır. Önemi abartıldığında, ulusal sayılan bir kültürle kısıtlanır ve ona hapsoluruz. İnsanlığın vadisi içinde nefes aldığımız açık havayı terk eder, yurttaşlar cemiyetine kapanırız. Ruh için bundan daha kötü, uygarlık için bundan daha üzücü bir şey olamaz. İnsanın o veya bu dile sokulmadan, o veya bu ırka mensup olmadan, o veya bu kültüre dâhil olmadan önce rasyonel ve ahlaki bir varlık olduğu esas ilkesini terk etmeyelim. Fransız, Alman, İtalyan kültüründen önce insan kültürü vardır. Rönesans'ın büyük insanlarına bakın; ne Fransız ne İtalyan ne Almanlardı. Eski dönemleri araştırırken insan aklının hakiki eğitiminin sırrını tekrar buldular ve kendilerini bedenen ve ruhen ona adadılar. Ne de iyi ettiler!

III. Din de modern ulusun kurulması için yeterli bir temel yaratmaz.

Başlangıçta din, sosyal grupların varlığına çok büyük önem veriyordu. Sosyal gruplar ailenin genişlemiş haliydi. Dini ayinler, ailenin ayinleriydi. Atina'nın dini, bizzat Atina'nın, efsanevi kurucularının, kanunlarının, adetlerinin kültüydü. Hiçbir dogmatik ilahiyat bilgisi içermezdi. Bu din, kelimenin tam anlamıyla, bir devlet diniydi. Bu dine uymayı reddedenler Atinalı sayılmazdı. Din, aslında, kişileştirilmiş Akropolis'in kültüydü. Aglaulus'un[1] sunağı üstüne yemin etmek, vatan için ölmeye yemin etmek demekti. Bu din, bizdeki kura çekme veya bayrak kültüne denktir. Böyle bir külte katılmayı reddetmek, bizim modern toplumumuzda askere gitmeyi reddetmek gibidir. Bu, Atinalı olmadığını ilan etmek demektir. Diğer yandan, böyle bir kültün Atinalı olmayan biri için anlamı olmadığı açıktır; zaten

[1] Aglaulus, Atina'yı savaştan kurtarmak için kendini feda etmiş ve bir kâhinin sözü üzerine Akropolis'ten atlamıştır.

kimse yabancıları kültü kabul etmeleri için zorlamaya çalışmıyordu; mesela Atinalı köleler bu külte uymuyordu. Ortaçağda bazı küçük cumhuriyetlerde de aynı şeyler geçerliydi. Aziz Marko üzerine yemin etmeyen, iyi bir Venedikli sayılmıyordu; Aziz Andreas'ı göklerin diğer tüm azizlerinin üstünde tutmayan, iyi bir Amalfili değildi. Bu küçük toplumlarda, daha sonra zulüm ve zorbalığa dönüşen kült meşruydu; bizim zamanımızda ise babalar gününü kutlamaya ve yılın ilk günü ona yeminler etmeye benzer küçük sonuçları oldu.

Sparta ve Atina için geçerli olanlar, İskender'in fethi sonrası kurulan krallıklarda ve özellikle Roma İmparatorluğunda geçerli değildi. IV. Antiokhos Epiphanes'in Doğuyu Roma İmparatorluğunun resmi kültü olan Olimposlu Jüpiter kültüne sokmaya zorlaması, bir hata, bir suç ve hakiki bir saçmalıktı. Günümüzde, durum gayet açıktır. Yeknesak şekilde inanan kitleler yoktur. Herkes kendine göre, yapabildiğince ve istediği gibi inanır ve inancını yaşar. Artık devlet dini yok; insanlar Fransız, İngiliz, Alman olup Katolik, Protestan, Yahudi olabilir, ya da herhangi bir külte uymayabilir. Din kişisel bir şeye dönüştü; kişinin vicdanına bağlı. Uluslar artık Katolik, Protestan diye ayrılmıyor. Elli iki yıl önce Belçika'nın kuruluşunda çok önemli bir rol oynayan din, her bireyin içinde hâlâ önemini koruyor; ama halkların sınırlarını çizerken başvurulan şartlardan biri olmaktan neredeyse tamamen çıktı.

IV. Çıkar birlikteliği kuşkusuz insanlar arasında güçlü bir bağdır.

Peki, çıkar bir ulus yaratmak için yeterli midir? Sanmıyorum. Çıkar toplumları ticari antlaşmalar yapar. Ulusta duygusal bir taraf vardır; aynı anda beden ve ruhtur; *Zollverein* (gümrük birliği) vatan değildir.

V. Coğrafyanın ve doğal sınırların, ulusların bölünmesinde kesinlikle önemli bir payı vardır.

Coğrafya, tarihin en önemli unsurlarından biridir. Nehirler ırkları dağıtmış; dağlar onları durdurmuştur. Nehirler tarihsel hareketleri kolaylaştırırken, dağlar bu hareketleri kısıtlamıştır. Peki, bazılarının inandığı gibi, bir ulusun sınırlarının haritalara aktarıldığı ve bu ulusun bazı sınırlarını düzenlemek ve önceden bir sınırlandırma özelliği atfedilen bir dağ veya nehir için gerekli olanı yapma hakkı olduğu söylenebilir mi? Bundan daha keyfi, daha uğursuz bir öğreti bilmiyorum. Bu öğretiyle her tür şiddet haklı gösterilebilir. Her şeyden önce, bu sözde doğal sınırları oluşturan dağlar mı, yoksa nehirler mi? Dağların ayırdığı, nehirlerinse daha çok birleştirdiği tartışılamaz. Ancak tüm dağlar devletleri ayırmaz. Biri ayırır da diğeri neden ayırmaz? Biarritz'den Tornea'ya sınırlandırabilecek bir nehir yoktur. Eğer tarih isteseydi, Loire, Seine, Maas, Elba ve Oder nehirleri, Ren Nehri gibi, temel haklara, yani insanların iradesine karşı birçok suç işleyen doğal sınırlar olurlardı. Stratejik nedenlerden bahsediliyor. Hiçbir şey mutlak değildir; gereklilik halinde ödün verilmesi gerektiği açıktır. Ama bu ödünlerin abartılmasına gerek yoktur. Aksi takdirde, tüm dünya askeri gereklilikler talep eder ve bu da sonsuz bir savaş anlamına gelir. Hayır, ırk gibi toprak da ulus oluşturmaz. Yeryüzü; temeli, mücadele alanını, çalışma alanını sağlar; insan ise ruhu sağlar. İnsan, halk denen bu kutsal şeyin oluşumunda her şeydir. Maddi hiçbir şey yeterli değildir. Ulus, tarihin derin karışıklıklarının sonucu doğan ruhani bir ilkedir, toprağın yapılanmasıyla belirlenen bir grup değil, ruhani bir ailedir.

Böyle ruhani bir ilkeyi yaratmaya nelerin yetmeyeceğini gördük: ırk, dil, çıkar, dini yakınlık, coğrafya, askeri

gereklilikler. Bu durumda daha ne denebilir? Şimdiye kadar söylediklerimin ardından, dikkatinizi başka bir şeye çekerek sizi daha fazla meşgul etmeyeceğim.

III

Ulus bir hissiyat, ruhani bir ilkedir. Bu hissiyatı, bu ruhani ilkeyi aslında bir olan iki şey oluşturur. Biri geçmişte, diğeri şimdidedir. Biri ortak zengin bir hatıralar mirasına sahip olmaktır; diğeri şimdiki zamanda ortak karara varma, birlikte yaşama arzusu, bölünmemiş halde aldıkları mirası geliştirmeye devam etme iradesidir. Beyler, insan doğaçlama yapmaz. Ulus, birey gibi, uzun bir gayret, fedakârlık ve özveri geçmişinin sonucudur. En meşru kült ata kültüdür; atalarımız bizi biz yapmıştır. Kahramanlıklarla, büyük adamlarla ve zaferlerle (hakiki zaferlerden bahsediyorum) dolu bir geçmiş, işte ulusal fikrin dayandığı sosyal sermaye bunlardır. Geçmişte ortak zaferlere, şimdi ortak bir iradeye sahip olmak; hep beraber büyük işler yapmak ve daha da yapmak istemek, işte bunlar bir halk olmanın başlıca şartlarıdır. İnsan rıza gösterdiği fedakârlıklar ve çektiği acılar kadar sever. İnsan kendi yaptığı ve miras bıraktığı evi sever. Sparta marşı "Siz neydiyseniz biz oyuz, siz neyseniz biz o olacağız," tüm sadeliğiyle her vatanın kısaltılmış ulusal marşıdır.

Geçmişte paylaşılan bir zafer ve acı mirası, gelecekte gerçekleştirilecek ortak bir plan; beraber acı çekmek, sevinmek ve umut etmek, işte ortak gümrüklerden, stratejik fikirlere uygun sınırlardan daha önemli olan budur; işte ırk ve dil farkına rağmen herkesin anladığı şey budur. Biraz önce "beraber acı çekmek" dedim; evet, paylaşılan acı sevinçten daha çok birleştirir. Aslında ulusal anılar, yaslar, zaferlerden daha kıymetlidir, çünkü görev yükler ve toplu bir çaba beklerler.

Bu durumda ulus, yapılan ve daha da yapmaya hazır olunan fedakârlıkların duygusuyla oluşan büyük bir dayanışmadır. Bir geçmiş gerektirir; ancak şimdide somut bir olayla tekrar edilir: ortak yaşamı devam ettirmek için açıkça ifade edilen rıza ve istek. Bir ulusun varlığı (metaforumun kusuruna bakmayın) her gün yapılan bir referandumdur, aynı bireyin varoluşunun hayatın devamlı doğrulanışı olması gibi. Eh, evet, biliyorum, bu ilahi adaletten daha az metafizik içeriyor, tarihsel yasalar denen şeyden de daha az acımasız. Size açıkladığım bu fikir şeması içinde, ulusun da kral kadar bir eyalete, "Bana aitsin, seni alıyorum," deme hakkı yoktur. Bize göre eyalet orada yaşayanlardır; bu konuda birilerine danışmaya gerek varsa bu, orada yaşayanlardır. Bir ulusun, istekli olmadığı halde bir ülkeyi ele geçirme ve tutmada gerçek bir çıkarı asla olmamıştır. Ulusların ahitleri, eninde sonunda dönülmesi gereken tek meşru kıstastır.

Metafizik ve teolojik soyutlamaları politikadan uzaklaştırdık. Peki, bundan sonra geriye ne kaldı? Geriye kalan insan, onun arzuları ve ihtiyaçlarıdır. Ayrılık, ve uzun vadede ulusların parçalanması, bu eski düzenleri pek de aydınlanmamış iradelerin merhametine bırakan bir sistemin sonucudur. Böyle meselelerde hiçbir ilkenin fazla zorlanmaması gerektiği açıktır. Bu sistemin hakikatleri ancak kendi grupları içinde, çok genel bir şekilde uygulanabilir. İnsanların iradesi değişir; zaten fani dünyada değişmeyen ne var ki? Uluslar sonsuz değildir. Başladılar ve bitecekler. Avrupa konfederasyonu muhtemelen ulusların yerini alacak. Ama yaşadığımız yüzyılın kanunu bu değil. Şimdi, ulusların varlığı iyi, hatta gerekli. Ulusların varlıkları özgürlüklerinin garantisi, ki bu özgürlük dünyada sadece tek bir yasa ve efendi olsa kaybolurdu.

Genelde birbirine zıt olan farklı özellikleriyle uluslar uygarlığın ortak eserine hizmet eder; hepsi, ulaşabildiğimiz en büyük ideal gerçeklik olan bu büyük insanlık konserine bir nota katar. Tecrit edildiklerinde zayıf tarafları ortaya çıkar. Sık sık kendime şunu derim: Boş şan şöhretle beslenen, ulusta nitelik olarak görülen kusurlara sahip olan bir birey; ki bu noktada kıskanç, bencil ve kavgacı olur; kılıcına davranmadan hiçbir şeye dayanamaz ve en çekilmez insan olur. Ama tüm bu detay uyuşmazlıklar, bütünün içinde kaybolur. Zavallı insanlık, çok çektin! Daha da seni ne sınavlar bekliyor! Bilgelik ruhu sana yol göstersin, yolundaki sayısız tehlikeden seni korusun!

Özetliyorum, beyler. İnsan ne ırkının ne dilinin ne dininin ne nehirlerin akışının ne sıradağların yönünün kölesidir. Sağlıklı bir akla ve sıcak bir kalbe sahip büyük bir insan topluluğu ahlaki bir bilinç yaratır, bu bilince ulus denir. Bu ahlaki bilinç bireyleri topluluk uğruna feragat etmeye zorlayan fedakârlıklarla gücünü ortaya koyduğu sürece meşrudur, var olmaya hakkı vardır. Sınırlar hakkında bir şüpheye düşüldüğünde ilgili halka danışılmalıdır. Onların bu konu hakkında görüş sahibi olma hakları vardır. İşte bu siyasetin üstünlerini, hayatlarını yanılarak geçiren bu yanılgıya düşmezleri, bizim gündelik hayatımıza üstün ilkelerinden acıyarak bakanları gülümsetir. "Halka danışmak mı, pes! Ne saflık! İşte diplomasi ve savaşın yerine çocuksu bir basitliği koymak isteyen silik Fransız fikirleri." Bekleyelim, beyler; bu üstünlerin hâkimiyeti geçsin; güçlülerin küçümsemelerine katlanmayı bilelim. Belki, başarısız arayışların ardından bizim makul deneysel çözümlerimize gelirler. Bazen, gelecekte haklı olmanın yolu, demode olmaya katlanmayı bilmektir.

Okuma Yolu

1. Profesör Renan'ın Konferansı

Ulus Nedir? metni 11 Mart 1882'de Sorbonne'da verilen bir konferanstandır. Bu nedenle didaktik oluşu şaşırtıcı değildir. Renan'ın sunumu bir belagat örneğidir, bir pedagoji başyapıtıdır.

Bir profesör kürsüsünden her şeyden önce açıklamak ve ikna etmekle ilgilenerek dinleyicisine seslenir. Her argüman tanıtılır, geliştirilir, örneklenir, özetlenir ve parçası olduğu ortak ilerlemenin içinde büyük bir uyumla bütünleşir. Her fikir gelişir ve ortaya çıkardığı kaçınılmaz itirazlarla karşı karşıya kalır, bu itirazlar zamanı geldiğinde çürütülür, bu da yazarın düşüncelerinin açıklanmasına ve sağlam ve sentetik bir sonuca doğru ilerlemesine olanak sağlar.

Renan'ın *Ulus Nedir?* ile bize sunduğu ispatlamanın son derece net ve kesin özellikleri buradan gelir. Metin, tezini bizlere klasik bir biçimde üç aşamada sunar.

Bir Ulusu oluşturan öğeleri tanımlamaya çalışırken bu tarihsel olgunun doğuşunu ve doğasını araştırmakla başlar. Renan'a göre Avrupa'nın Uluslara bölünmesi sadece Cermen istilaları dönemine kadar gidilirse anlaşılabilir. Bu istilalar eski dünyanın düzenini yıkarak modern devletlerin ortaya çıkması için gerekli koşulları yaratmıştır, ki bu devletler birliklerini bireylerin orada paylaştıkları aynı din, aynı dil ve aynı tarihi bellekle sağlar. Süreç göz önünde bulundurduğumuz ülkeye göre uzun, karmaşık ve değişken olmuştur, ama bugün

hâlâ ait olduğumuz Uluslara bölünmüş bu modern Avrupa'yla sonlanmıştır.

Renan konferansının ikinci bölümünde siyaset felsefesi alanı için tarih alanını bırakıp kendini ulusal kimliğin temelinin ne olduğunu tanımlamaya verir. Aslında, kendisine, açıkladığı olgudan sorumlu olmaya uygun değil gibi görünen bir dizi kriteri çürütür. Renan'a göre, gerçekten de, ne bir hanedanlığa bağlılık ne ırk ne dil ne din ne ekonomik çıkarlar ne de coğrafya Ulusu tanımlar.

Ulusal olgu kuramlarının çoğunu reddettikten sonra Renan nihayet kendi görüşüne geçer. Ulus, ona göre, biri geçmişe biri de şimdiye ait olan iki unsurun birleşmesiyle tanımlanır: Bir tarafta ortak bir tarihsel miras, diğer tarafta bugün de beraber yaşama iradesi vardır. Sadece bu ikili şart sağlanırsa Ulustan söz etmek mümkündür. Renan tüm adil politikaların esas alması gereken sağlıklı kuramın bu olduğu sonucuna varır.

2. Bir Tartışma Metni

Bu durumda Renan'ın metninden daha didaktik bir metin hayal etmek zordur. Bununla beraber konuşmanın belagat yapısı, sunumun pedagojik netliği aldatıcı olmamalıdır. Aktarıp yorumlayan soğukkanlı bilginin ardında, konuşmasını tüm kullanım kurallarına tâbi kılan nesnel profesörün ardında, sadece yarısına kadar saklanan başka bir Renan yaşar: Sorbonne'daki ders aynı zamanda bir tartışma metnidir.

Tabii ki, hiçbir zaman, Renan muhaliflerinin isimlerini vermez, asla siyasi sorunlara doğrudan değinmez. Öyle ki dikkatsiz okur *Ulus Nedir?*'in soyut bir kuram, felsefe ve tarih dersinden öte bir şey olmadığı yanılgısına düşebilir. Bundan daha yanlış bir kabul olamaz, çünkü bu metinde ne bir argüman olmayan örnek ne de tavır al-

mayan bir düşünce vardır. Eğer metnin yüzeyi birazcık kazılırsa "soğukluk" ve "tarafsızlık" değil, tam aksine düzgün bir kalem tartışması yapısı keşfedilecektir.

Renan'ın tüm konuşması aslında –asla bahsedilmeyen ama hep mevcut olan- Alsas ve Loren'in Almanya tarafından ilhakı sorununun etrafında döner. Bu bakış açısıyla *Ulus Nedir?* iki fethedilmiş eyaletin özgürlüğü için yazılmış güçlü ve doğrudan bir savunma gibi okunabilir. Eğer Renan ne ırkın ne dilin ulusallığı belirlemediğini göstermeye çalışıyorsa bu gayet normaldir çünkü bu iki argüman, ilhak zamanı Alman bilginler tarafından ileri sürülmüştür. Eğer halkların belirli bir ulusal grupta yaşamaya rıza göstermeleri üzerinde güçlü bir şekilde ısrar ediyorsa bu, Prusya tarafından Alsas ve Loren'e zorla dayatılan haksız Alman gücünü ifşa etmek içindir.

Bu durumda *Ulus Nedir?* kuramsal metni aynı zamanda siyasi bir metindir – ve burada siyasi kelimesi en asil anlamıyla kullanılmıştır.

3. Renan ve Öncüleri: Michelet'den Fustel de Coulanges'a

Eğer Renan'ın katkılarını tam kıymetiyle değerlendirmek istersek şüphesiz ilk olarak özgünlüğünü abartmamamız gerekir.

Yani Renan, iradeyi, ulusal kimliğin kaynağı – daha doğrusu iki kaynağından biri- olarak tanımlarken sadece, Devrim'in ortaya çıkardığı ve o zamandan beri Fransız siyasi felsefesinin mirasına ait olan bir ilkeyi hesaba katmıştır. Bu durumda Renan açıkça, yenilediği ve örneklediği bir geleneğe dahil olmuştur. Bu nedenle metninde, hiçbir zorluk çekmeden, ondan önce gelen büyük kuramsal düşüncelerin işaretlerini bulmak mümkündür.

Renan'ın büyük tarihçi Michelet'den (1798-1874) aldıkları özellikle ortadadır. *Ulus Nedir?*'in yazarı Ulusta "hissiyat"ı, "ruhani bir ilke"yi, "büyük bir dayanışma"yı, "yapılan ve daha da yapmaya hazır olunan fedakârlıkların duygusu"nu yüceltirken Michelet'nin *Halk* [*Le Peuple*] (1848) eserinde Fransız vatanına ses verdiği kelimelerle aynı kelimeleri kullanmıştır. Bir tarihçiden diğerine, bir Ulusun iradesinden süzülen kahramanca bir hareketle kendi kendini oluşturması için tüm determinizmden koptuğu ölçüde büyük olduğu inancı geçer. Coğrafyanın, ırkın ve dilin önemini inkâr eden Renan Ulusu "her gün yapılan bir referandum" olarak tanımlar. Michelet'ye gelince 1869 tarihli *Fransa Tarihi* [*Histoire de France*] eserinin önsözünde şöyle yazmıştır:

"Fransa'yı Fransa yapmıştır ve zorunlu olan ırk unsuru bana ikincil görünür. O kendi özgürlüğünün evladıdır. İnsanlığın ilerleyişinde en önemli parça insan denen canlı güçtür. *İnsan kendi kendinin Prometheusudur.*"

Daha da çarpıcı olanı Michelet'ye göre daha az tanınan ama XIX. yüzyılın büyük tarihçilerinden olan Fustel de Coulanges'ın (1830-1889) tezleri ile Renan'ın tezleri arasındaki yakınlıktır. Coulanges, profesör olduğu Strasbourg'u terk etmek zorunda kalınca Paris'te *Alsas Alman mı, Fransız mı?* adıyla bir metin yayımlar ve Renan'ın 1882'de önereceği kanıtlamaya oldukça benzer bir çalışma geliştirir. Alman tarihçi Mommsen'in imzalı mektuplarının iki İtalyan gazetesinde yayımlanması onun bu çalışmayı yapmasına yol açmıştır, mektuplarda Mommsen Fransa'ya şiddetle saldırmaktadır. Fustel de Coulanges, Mommsen'e Renan'ın Strauss'a karşılık vereceği gibi karşılık verir. Birazdan görüleceği üzere ar-

gümanları da benzerlik taşımıyor değildir. Fustel de Coulanges şöyle der:

"Ulusları birbirinden ayıran ne ırk ne de dildir. İnsanlar, fikir, çıkar, duygu, anı ve umut birliği sağladıklarında kalplerinde aynı halktan olduklarını hissederler. İşte vatanı bu oluşturur. İşte bu yüzden insanlar beraber yürümek, beraber çalışmak, beraber savaşmak, birbirileri için yaşamak ve ölmek ister. Vatan, sevilen şeydir. Alsas ırk ve diliyle Alman olabilir ama vatanın ulusal özellikleri ve duygusuyla Fransızdır."

Tartışmasız bir biçimde, 1870'te Fustel de Coulanges, 1882 yılı için Renan'a yol açmıştır.

4. Kişisel Bir Sentez

Bununla birlikte *Ulus Nedir?* metnindeki kanıtlama Michelet ve Fustel de Coulanges'ın metinlerine olduğu kadar Renan'ın önceki metinlerine de borçludur. Aslında bu kanıtlama, yazarlarının entelektüel yolunu vurgulayan bir dizi kuramsal ve siyasi metinle hazırlanmıştır. Zaten *Çağdaş Tarih Felsefesi* (1859), birçok açıdan 1882'de anlatılan tarihsel incelemenin ilk taslağı olarak görünür. Daha da net bir açıdan, *Fransa'nın Düşünsel ve Ahlaki Reformu* (1871) eserindeki tüm metinler daha iyi bir ifade arayışında olan bir düşünceden pay alır. *Ulus Nedir?*'in büyük bir kısmı Renan ve Strauss'u karşı karşıya getiren kalem savaşının ateşinde çoktan ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Renan'ın konferansını nihayet 1882 yılında ulaştığı kişisel sentezi olarak tanıtmak yanlış olmaz: Derin bilgisinin özünü ve kanılarının en iyilerini, yoğun, doğru ve kesin bir metinde bir araya toplamıştır.

5. Renan'ın Irkçılığı

Fransız kültürünün geçmişte saygın bulduğu her şeye ölümünün ardından cevval şekilde saldırmak son yıl-

larda moda olmuştu. Voltaire'i antisemitizmin öncülerinden biri olarak görüyorlardı. Rousseau'yu doğrudan Terör Döneminin kan banyosundan sorumlu gösteriyorlardı.

Şüphesiz Renan esasen, bu düşünsel "katliam oyunu"nun elinden, sırf eserinin unutulması sayesinde kaçmıştı. Bununla birlikte insan hakları sunağında feda edilecek bir seçim kurbanı olabilirdi. Aslında becerikli bir alıntı montajına girişerek, hiç zorluk çekmeden yetkili bir faşist, iğrenç bir ırkçı, Yahudi aleyhtarı bir militan olarak tanıtılabilirdi.

Felsefi Diyalog ve Parçalar'ın [*Dialogues et fragments philosophiques*] önsözünde şöyle yazar:

"İnsanlar eşit değildir, ırklar eşit değildir. Örneğin zenciler, beyazların istediği ve düşündüğü büyük şeylere hizmet etmek için yaratılmışlardır. Ama bu durum, iğrenç Amerikan köleliğinin meşrulaşmasına neden değildir. Sadece her insanın değil, var olan her şeyin hakları vardır. İnsan ırkları, hayvanlardan üstündür; ama hayvanlara karşı da görevlerimiz var."

Siyahîlerin haklarını sadece beyaz ırkın hayvanlara karşı görevlerinin kabulüne dayandırır gibi görünen tuhaf ve aldatıcı bir muhakeme!

Bu durumda Renan'a göre ırklar *hiyerarşisi* olduğuna şüphe yoktur. Ve onun gözünde insanlığın üstün kısmını oluşturan kesimin içinde bile, hiç duraksamadan Batının Doğudan, Avrupa'nın İsrail'den üstünlüğünü iddia ederek ayrım yapmakta tereddüt etmez. *Modern Toplumların Dinsel Geleceği* [*L'Avenir religieux des sociétés modernes*] (1860) eserinde Salvador'un öne sürdüğü bir tezi çürüterek şunu iddia eder:

"Mösyö Salvador, çağımızı Doğuya ve Güneye bakmaya davet ettiğinde, biz diğerleri, ona şöyle diyoruz: Kuzeye ve Batıya kaçın. Doğu hiçbir şeyi asla bizim kadar iyi üretmedi [...]. Cermen ve Kelt kalalım; "ebedi İncilimiz"i, yeşil ve soğuk doğamızın onu yaptığı haliyle Hıristiyanlığı koruyalım. İnsanlıkta iyi olan her şey oradan nakledilmiş, tüm ahlaki ilerleyiş onunla özdeşleşmiştir."

XX. yüzyıl tarihinin bize öğrettiklerinin ışığında bu açıklamaları okumaktan ibaret olan anakronizme izin verdiğimizde, şüphesiz bunun devamında gelen açıklamaların çıkarabileceği felaketleri vurgulamaya gerek yoktur.

Bununla beraber, düşünsel dürüstlük, Renan'ın tamamıyla, çizilen korkunç portrenin içinde olmadığını söylemeyi gerektirir. Çünkü siyahi ırkı her zaman aşağı bir ırk olarak görmüş olsa da, aynı zamanda şunları söyleyerek Alman felsefesine karşı koyan da odur:

"İnsan ne diline ne de ırkına aittir: İnsan sadece kendine aittir, çünkü o özgür bir varlıktır, ahlaki bir varlıktır."

Aynı şekilde Renan'a göre Hıristiyanlığın Yahudilikten üstün olduğu doğrudur: İnsanlığın ileri doğru yürüyüşünde İsrail uygarlık meşalesini Batıya geçirir, sonuç olarak kendini ondan yoksun bırakır. Ama şunu da bilmek gerekir ki bugün bizim için hayal etmesi zor olan böylesine kuvvetli bir antisemitizmin hakim olduğu Fransa'da Renan, Yahudi topluluğunun muhaliflerinden biri olmaktan ziyade savunucularından görülüyordu. Büyük eseri *İsrail Halkının Tarihi* [*Histoire du peuple d'Israël*] Yahudi Ulusunun geçmişinin büyüklüğünün şarkısını söyler ve bu eser Fransa'daki Yahudi cemaatinin kendi kimliğinin ve kültürünün saygıdeğerliğinin farkına varmasında önemli bir rol oynamıştır.

Böylece Renan'ın bize sunduğu yüzü bir kez daha çelişkili gibi görünür. Bir taraftan kendi zamanının ve çevresinin önyargılarının esiri olarak kalır. Ama aynı zamanda bu önyargıların dışında kendisinin de sonuna kadar gitmeye cesaret edemediği doğru bir yol çizen de odur.

6. Çelişkili Bir Tanım

Ulus Nedir?'in özü Renan'ın konferansının sonunda dile getirdiği ikili tanımda yatar:

"Ulus bir hissiyat, ruhani bir ilkedir. Bu hissiyatı, bu ruhani ilkeyi aslında bir olan ikı şey oluşturur. Biri geçmişte, diğeri şimdidedir. Biri ortak zengin bir hatıralar mirasına sahip olmaktır; diğeri şimdiki zamanda ortak karara varma, birlikte yaşama arzusu, bölünmemiş halde aldıkları mirası geliştirmeye devam etme iradesidir."

Genellikle bu ikili tanımda sadece bir araya getirdiği unsurlardan ikincisi korunur: Bu durumda Renan, Ulusun onu oluşturanların iradesinin saf ürünü olduğunu öne süren kuramcı olurdu. Bu durum, tam bir zıtlık oluşturmaz çünkü Renan, Alman felsefesine tepki olarak, ulusal kimliğin tam da bu yanını özel bulur.

Bununla birlikte Renan tarafından sunulan tanım daha da karmaşıktır. Renan halkların özgürlüğü ve bireylerin kendi kaderlerini kendilerinin seçtiği konularında ısrar etse de bu özgürlük ona göre ortak bir geçmişe bağlı olmalıdır; sadece alınan ve paylaşılan bir mirastan gelişmenin anlamı yoktur. İlginç bir şekilde Renan Ulus üzerine iki zıt kuramı birleştirebilmiş gibi görünür: geçmişte ortak kimliğin temellerini arayan kuram ve bir grupta beraber yaşama arzusunu belirtmekten başka bağ kabul etmeyen kuram. O zamandan beri Fransa bazen bir miras ve proje gibi görünür: bize olduğumuz

şeyi verir ama aynı zamanda biz de onu olduğu şey yaparız.

Burada bir çelişki vardır. Zira Renan hem tamamen geçmişimizin ağırlığına boyun eğdiğimizi hem de aynı zamanda şimdimize atfetmek istediğimiz sıfattan bağımsız olduğumuzu iddia eder gibi görünür.

Ama tanımın bu çelişkili özelliği belki tam da ona zayıflık değil güç veren şeydir. Renan'a göre zıt şeyler birbirini dışlamaktan uzak durup aslında birbirine cevap vermelidir. Adalet ve hakikat kendilerinin dengesinde, oyununda, uyumunda ve birbirilerine uzaklıklarında yatar. Bu halde durum, bilim ve din arasındaki ilişkiler gibidir. Ulus dediğimiz bu kırılgan ve gerekli tarihsel yapıda da aynı şekildedir. Geçmişe sadakat ve şimdiyi kurma arasında, bize verilene bağlılık ve seçtiğimizi yaratma arasında Ulus kaçınılmaz bir şekilde ikili ve çelişkili bir gerçektir. Ama biz, bu çelişkiye kendimizi adamışızdır. Renan'ın büyüklüğü de bunu bize hatırlatmasındadır, çünkü kökleri tarihe dayanmayan hiçbir şey mümkün değildir, halk ve bireylerin kendi kaderlerini tayin etme haklarına dayanmayan hiçbir şey de meşru değildir.

Jean-Marie Tremblay

ULUS NEDİR
ERNEST RENAN

"İnsan ne diline ne de ırkına aittir: İnsan sadece kendine aittir, çünkü o özgür bir varlıktır, ahlaki bir varlıktır."

"Ulus bir hissiyat, ruhani bir ilkedir. Bu hissiyatı, bu ruhani ilkeyi aslında bir olan iki şey oluşturur. Biri geçmişte, diğeri şimdidedir. Biri ortak zengin bir hatıralar mirasına sahip olmaktır; diğeri şimdiki zamanda ortak karara varma, birlikte yaşama arzusu, bölünmemiş halde aldıkları mirası geliştirmeye devam etme iradesidir."

Geçmişe sadakat ve şimdiyi kurma arasında, bize verilene bağlılık ve seçtiğimizi yaratma arasında Ulus kaçınılmaz bir şekilde ikili ve çelişkili bir gerçektir. Ama biz, bu çelişkiye kendimizi adamışızdır. Renan'ın büyüklüğü de bunu bize hatırlatmasındadır, çünkü kökleri tarihe dayanmayan hiçbir şey mümkün değildir, halk ve bireylerin kendi kaderlerini tayin etme haklarına dayanmayan hiçbir şey de meşru değildir.

ISBN : 978-605-5302-96-2

pinhanyayincilik.com
/pinhanyayincilik
/pinhankitap

7₺